ยี่สิบเจ็ดรัฐบาล ในหกปี

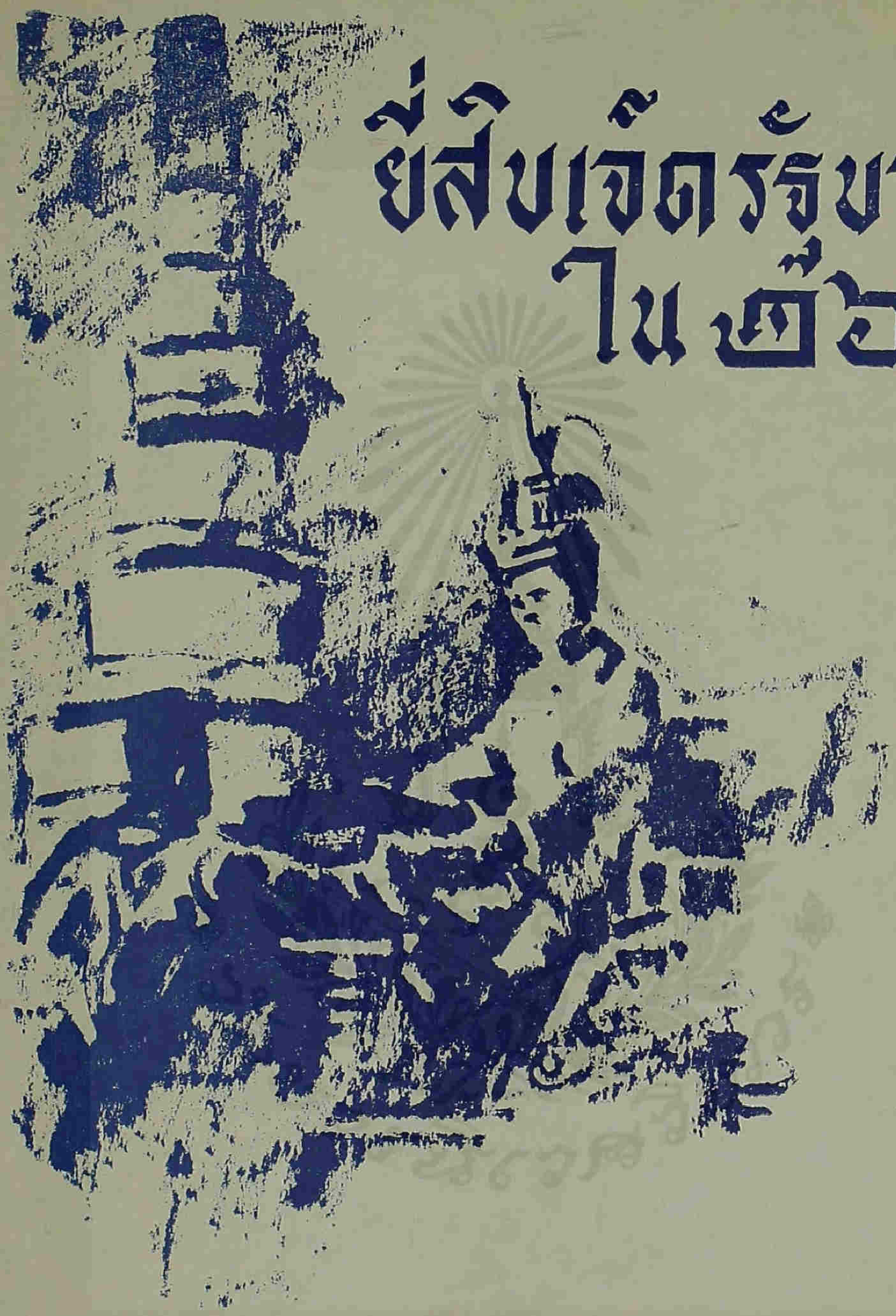

ดำริห์ ปัทมะศิริ

ยี่สิบเจ็ดรัฐบาล
ใน ๒๖ ปี

ดำริห์ บุ้ทมะศิริ

คำนำ

เรื่อง **"ยี่สิบเจ็ดรัฐบาล ใน ๒๖ ปี"** นี้ เดิมให้ชื่อเรื่องว่า "บันทึกของพลเมืองไทย" ได้เคยนำลงพิมพ์ต่อเนื่องกันในหนังสือพิมพ์สตรีสารอยู่ระยะหนึ่งจนจบ และด้วยความเอื้อเฟื้อของคุณนิลวรรณ ปิ่นทอง บรรณาธิการหนังสือพิมพ์สตรีสาร ได้ให้ความสำเร็จในการรวบรวมเรื่องนี้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มทั้งนี้ เพื่อความสะดวกสำหรับผู้ประสงค์จะค้นอ่านสืบไป

"ยี่สิบเจ็ดรัฐบาล ใน ๒๖ ปี" เป็นบันทึกย่อ แสดงการเริ่มก่อตั้งรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ และเหตุแห่งการก่อตั้ง จากการปฏิวัติครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงรัฐบาลพรรคเสรีมนังคศิลา ซึ่งสิ้นสุดลงเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ รวมเวลา ๒๕ ปี ๒ เดือน กับ ๒๒ วัน หรือเป็นปีที่ ๒๖ ภายหลังที่ได้เริ่มและเปลี่ยนรัฐบาลไปแล้วรวม ๒๗ ชุด บันทึกนี้แสดงเหตุแห่งการตั้งและเปลี่ยนแปลงรัฐบาลโดยย่อเท่านั้น ซึ่งเป็นการช่วยให้ความสะดวกต่อท่านผู้อ่านที่จะพิจารณารวบยอดในผลแห่งกรรมบรรดามี หรือหากประสงค์จะทราบรายละเอียดก็อาจค้นคว้าจากเอกสาร หรือสอบถามต่อไปได้ โดยอาศัยความโดยย่อและกาละที่ได้บันทึกไว้ แต่ถ้าจะอ่านเพื่อรู้ไว้เพียงหอมปากหอมคอ เรื่องนี้ก็พอรักษาปากคอไว้ได้

ตั้งแต่แรกที่เรียบเรียงและนำลงพิมพ์ในสตรีสาร ก็ได้มีผู้ให้ข้อสังเกตและสงสัยว่า เป็นการสมควรอย่างไรที่ผู้เรียบเรียงได้รวมรัฐบาล ๒๗ ชุดที่ผ่านไปแล้วเป็นยุคหนึ่ง ข้อนี้ยากที่จะอธิบายได้โดยย่อ แต่อาจกล่าวได้โดยรวมความว่า ความมุ่งหมาย สภาพการณ์ และพฤติการณ์ของคณะราษฎร ตั้งแต่เริ่มก่อการเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ จนดับสิ้นทเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ นั้น ต่างกับความมุ่งหมาย สภาพการณ์และพฤติการณ์ของคณะรัฐประหาร ๑๖ กันยายน ในสาระสำคัญคือคณะราษฎรจูงความคิดเห็นของประชาชนไปสู่การปฏิวัติ แต่คณะรัฐประหาร ๑๖ กันยายน ต้องลงมือปฏิบัติการด้วยอำนาจผลักดันของประชาชน อันสอดคล้องกับหิริโอตตัปปะในจิตใจของผู้ร่วมกระทำรัฐประหาร อย่างไรก็ดี ความคิดเห็นเช่นนี้ นับว่าหมิ่นต่อข้อเท็จจริงที่ไม่อาจล่วงรู้ได้เป็นอันมาก แต่เมื่อได้ปรากฏการปฏิวัติย้ำอีกเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ซึ่งรัฐบาลคณะปฏิวัติได้ปฏิบัติงานมาอย่างไรย่อมเห็นกันได้แล้วเช่นนี้ ก็เป็นอันว่าความคิดเห็นของผู้เรียบเรียงที่ได้จัดรัฐบาลทั้ง ๒๗ ชุดไว้เป็นยุคหนึ่ง ดังได้กล่าวไว้แล้วนั้น คงมีส่วนที่ถูกต้องพอสมควร

ขอขอบคุณมิตรสหายที่ได้ช่วยเหลือ เช่น การสร้างรูปปกและแนะนำข้อเท็จจริงในการประกอบเนื้อความของเรื่องนี้ และขอขอบคุณ คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง ที่ให้โอกาสลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์สตรีสารเป็นลำดับแรก และช่วยให้ความสำเร็จในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ขอขอบคุณท่านผู้อ่าน ขอให้มีความสุขความเจริญทั่วกัน

ดำริห์ บุ้ทมะศิริ

ธันวาคม ๒๕๐๓

บันทึกของพลเมืองไทย

ในระยะ ๒๖ ปี ๒๗ รัฐบาล

สำหรับผู้ที่รู้ความเมื่อ ๒๕ ปีล่วงมาแล้ว อาจไม่ได้อยู่รู้ความในอีก ๒๕ ปีข้างหน้าก็ช่างเถอะ แต่ส่วนผู้จะอยู่รู้และจะต้องวินิจฉัยการณ์ในระยะเวลาข้างหน้าให้เห็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น อาจต้องใช้ความที่เป็นมาแล้วสำหรับพิจารณาเหตุการณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น ความเรียงต่อไปนี้จากที่ได้เคยอ่าน เคยเห็น เคยรู้ เคยฟัง เท่าที่ยังจำไว้ได้ อาจเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจบ้าง หรือเป็นแนวทางหรือข้อสังเกตสำหรับศึกษาค้นหารายละเอียดต่อไป

เมื่อภายหลัง "คณะทหาร" มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้นำพร้อมด้วยนายทหารชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหารบก เรือ และอากาศ ได้ยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลชุดจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เสร็จเรียบร้อยแล้วนั้น มีผู้กล่าวพ้องต้องกันเป็นอันมากว่า ประเทศไทยจะได้เริ่มเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยกันใหม่นับแต่วาระนี้ "คณะทหาร" ได้ลงมือปฏิบัติการเมื่อ ๒๒.๐๐ น. วันที่

๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ ยึดได้สถานที่สำคัญ ๆ เพื่อรักษาสถานการณ์เรียบร้อยแล้ว ครั้นเวลา ๒.๐๐น. ของวันใหม่ คือ ๑๗ กันยายน ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ดำเนินการที่ชอบที่ควรแก่การปกครองต่อไป

ที่ประชาชนพากันคาดหมายว่า ประเทศไทยจะได้เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงนับแต่วาระนี้ (ภายหลัง ๑๖ ก.ย. ๒๕๐๐) เพราะว่าถึงแม้ "คณะราษฎร" ผู้ยึดอำนาจการปกครองได้สำเร็จเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เคยให้ความหวังไว้ว่า จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยก็จริง แต่พฤติการณ์ของบุคคลในคณะราษฎร และเหตุการณ์อื่น ๆ ที่ผ่านมาโดยลำดับตลอดเวลา ๒๕ ปี ได้ทำลายความหวังนั้นสิ้นลง ข้อแตกต่างในระหว่างการยึดอำนาจการปกครองเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ กับเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ มีอยู่คือ "คณะราษฎร" อาศัยปฏิบัติการยึดอำนาจปกครองเป็นการจุงความคิดประชาชน แต่ "คณะทหาร" อาศัยความปรารถนาอันแรงกล้าของประชาชนเป็นเครื่องให้ได้คิด ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่านับตั้งแต่การเลือกตั้ง ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ ปรากฏผลแล้ว ประชาชนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดต่างไม่นิยมยินดีด้วยกับการกระทำของรัฐบาลในขณะนั้น แต่สำหรับ "คณะราษฎร" นั้น ถ้าไม่ชิงโอกาสเข้ายึดอำนาจการปกครอง และขอพระราชทานรัฐธรรมนูญที่มีหลักการตามความพอใจของตนแล้ว ประชาชนคงจะพึงพอใจต่อรัฐธรรมนูญที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานเองมากกว่า กุศลจิตของคณะทหารและคณะราษฎรเป็นอย่างไร หรือมีอกุศลจิตอย่างไร บันทึกผลงานอันจะกล่าวต่อไปย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์

"รัฐธรรมนูญที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานเอง" นั้น เป็นอย่างไร จะขอเล่าความอันเป็นพื้นฐานไว้โดยย่อ

กล่าวโดยทั่วไป ชนชาติไทยมีอัธยาศัยนิยมความเป็นไทแก่ตน ทั้งส่วนบุคคลและหมู่คณะ หัวหน้าผู้ปกครองซึ่งแต่เดิมมีชื่อเรียกว่า "ขุน" หรือ "พ่อขุน" และต่อมาได้ยกย่องขึ้นเป็น "กษัตริย์" ตามแบบอย่างเขมร ซึ่งรับเอาพิธีของศาสนาพราหมณ์จากอินเดียมาใช้นั้น แม้มีการสืบตระกูลหรือสืบสันตติวงศ์กษัตริย์ผู้เป็นหัวหน้าปกครองตามความนิยมเลื่อมใสต่อ ๆ กันก็จริง แต่ก็มีเหตุการณ์ผันแปรให้ต้องเปลี่ยนตระกูลหรือราชตระกูลอยู่เนือง ๆ บางทีอำนาจการปกครองก็ไม่ได้ตกอยู่กับราชโอรส แต่ไปตกอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งที่สมควรตามความเห็นชอบของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการดังนี้ พ่อขุนหรือกษัตริย์ไทยนับแต่โบราณกาล จึงอาศัยความนิยมของผู้มีสิทธิมีเสียงในราชการประกอบกับกฎมณเฑียรบาล มิได้ใช้อำนาจของกฎมณเฑียรบาลอย่างเดียว อีกประการหนึ่ง แม้ว่าไทยเรารับเอาประเพณีกษัตริย์มาใช้แทนพ่อขุน แต่เราก็มิได้แบ่งชั้นวรรณะตามแบบอย่างของพราหมณ์ คนธรรมดาสามัญก็อาจเป็นกษัตริย์ได้แล้วแต่เหตุการณ์และความดีของผู้นั้น อัธยาศัยดั้งเดิมของไทยเราเป็นอย่างนี้ มาได้รับคติธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็เลื่อมใสและถือเอาเป็นหลักมีความร่มเย็นในการปกครองจากทศพิธราชธรรมของพระมหากษัตริย์ตลอดมา เพราะองค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงถือคติธรรมอันเดียวกับประชาชนพลเมือง ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ แต่ถือเอาความดีเป็นเครื่องแสดงบุคคล การเลิกทาสในแผ่นดินไทยซึ่งได้ปรารภขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาได้มีพระบรมราชโองการประกาศเลิกทาสในรัชกาลที่ ๕ สำเร็จลุล่วงทุก

ท้องที่ในรัชกาลที่ ๖ โดยไม่มีการขัดแย้งถึงต้องรบราฆ่าฟันดังอารยประเทศบางประเทศนั้น มิใช่โดยพระราชอำนาจชี้ทาสให้เป็นไทย แต่เป็นไปโดยพระราชอัธยาศัยที่ทรงรักความเป็นไท อันเป็นอัธยาศัยดั้งเดิมของชาติ ประกอบด้วยความเห็นชอบของประชาชนพลเมืองซึ่งมีอัธยาศัยอย่างเดียวกันได้ร่วมปฏิบัติตามพระราชประสงค์ การเลิกทาสของเราจึงสำเร็จอย่างงดงาม

อัธยาศัยรักความเป็นไทของคนไทยเรานั้น พึงสังเกตว่ามิใช่โดยข้อกำหนดกฎหมายมาฝึกปรือให้อ้างสิทธิอย่างนั้นอย่างนี้ แต่พื้นฐานที่รองรับหรือก่อให้เกิดความรักในความเป็นไทนั้นได้แก่เมตตาจิต มีความเห็นอกเห็นใจในผู้อื่นแม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉาน ดั่งการปล่อยนกปล่อยปลา อันถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณกาล

เป็นธรรมดาที่ชนชาติต่าง ๆ ย่อมมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกันตามความเห็นชอบของชนชาติต่าง ๆ ที่ไปมาหาสู่ได้รู้เห็นความเจริญรุ่งเรือง หรือความสุขความสบายของชนชาติอื่น ๆ ดั่งนี้ ขนบประเพณีการปกครองอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมก็มีทางถ่ายทอดในระหว่างชาติไปตามยุคตามสมัย

ผู้เขียนขอเว้นกล่าวถึงประวัติการปกครองโดยทั่วไป จะขอกล่าวเพียงรวม ๆ ว่าประเพณีการปกครองของชนชาติต่าง ๆ แต่เดิมมานั้น มีหัวหน้าเป็นประมุข ทรงอำนาจสิทธิขาดโดยนิยมให้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ หรือเป็นกษัตริย์ แต่ความประพฤติของกษัตริย์ทั้งหลายแตกต่างกัน และพื้นฐานจิตใจของประชาชนพลเมืองในชาติทั้งหลายแต่ละชาติก็แตกต่างกัน ฉะนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนระบอบประเพณีการปกครองของชาติต่าง ๆ จึงมีเหตุและความมุ่งหมายต่างกันไป

อเมริกาประกาศอิสรภาพเพราะระอาต่อการบีบบังคับของกษัตริย์ในภาคพื้นยุโรปที่ไปครองดินแดนส่วนต่าง ๆ ของทวีปนั้น (อเมริกา) คนหลายชาติหลายภาษาในอเมริกาที่ทิ้งถิ่นประเทศเดิมของตนหรือถูกเนรเทศไปก็ตาม จัดว่าเป็นผู้ไปก่อร่างสร้างตัวขึ้นที่นั่น เมื่อประกาศอิสรภาพตัดความเป็นเจ้าเป็นใหญ่จากประเทศของตน ก็ย่อมรังเกียจที่จะตั้งความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ขึ้นใหม่แก่บุคคลที่ต่างก็อยู่ในสภาพเดียวกัน และบางทีก็ต่างชาติกันนั้นขึ้นเป็นกษัตริย์ จึงได้มีการตั้งประธานาธิบดี และเลือกเปลี่ยนกันไปตามวิธีของเขา วิธีการปกครองของอเมริกาจึงเป็นของใหม่ น่าทึ่ง หรือน่าลองเอาอย่าง เพราะดูเป็นการไม่แบ่งชั้นวรรณะ แต่ความจริงนั้น แม้อเมริกาได้ประกาศอิสรภาพและสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีมากว่า ๒๐๐ ปี ก็ยังไม่คลายการถือผิว อีกการเลิกทาสในอเมริกาก็ต้องถึงกับทำสงครามกันเอง

จีนล้มเลิกการปกครองแบบมีกษัตริย์ก็เพราะความเหลวไหลอ่อนแอของกษัตริย์ในปลายราชวงศ์เม่งจู และมาคิดกันขึ้นได้ว่ากษัตริย์ที่ปกครองจีนอยู่นั้น (ราชวงศ์เม่งจู) ไม่ใช่คนจีน แต่เป็นพวกตาด (สืบต่อจากเจงกิสข่าน) ทั้งหัวหน้าผู้ทำการปฏิวัติ (ดร. ซุนยัดเซน) ก็นิยมการปกครองแบบอเมริกา จึงมิได้ตั้งตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ และทั้งเชื้อกษัตริย์จีนแต่เดิม ๆ ก็ศูนย์สิ้นตติหาตัวไม่พบ หรือไม่เป็นที่เลื่อมใสของประชาชนถึงกับจะตั้งตนเป็นกษัตริย์ขึ้นได้ แต่กระนั้นเมื่อจีนโค่นราชวงศ์เม่งจูลงแล้วก็จักแหล่นจะได้ผู้ตั้งราชวงศ์ใหม่ คือยวนซีไข ในครั้งนั้นถ้ายวนซีไขมีธัมมะอันควรแก่การเป็นกษัตริย์แล้ว ถึงแม้ความคิดในระบอบประชาธิปไตยจะได้บังเกิดขึ้นในหมู่ปัญญาชนชาวจีน แต่ก็อาจเป็นไปได้ในรูปกษัตริย์ใต้กฎหมาย ซึ่งจีนจะไม่ต้องรบราฆ่าฟันกันเองนับสิบ ๆ ปี

แล้วกลายเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งยังจะต้อง "ล้างสมอง" ฆ่าฟันกันต่อไปอีกสักกี่ปีก็ไม่อาจรู้ได้

การปฏิวัติในฝรั่งเศส ตั้งต้นจากความเคียดแค้นกษัตริย์ในปลายสมัยราชวงศ์บูรบอง ความฟุ้งเฟ้อในราชสำนักและในหมู่ขุนนาง ขณะเดียวกันกับที่ราษฎรต้องถูกจำกัดสิทธิ์ ถูกบังคับกดขี่ ถูกเรียกเก็บภาษีอย่างหนัก และถูกทอดทิ้งอยู่กับความยากลำบากสาหัสมาเป็นเวลานาน ย่อมเป็นเหตุให้ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในที่ใด อย่างไรก็ดี ความสำเร็จในการประกาศอิสรภาพและสถาปนาระบบประชาธิปไตยในอเมริกา เป็นเหตุชักนำให้บังเกิดการปฏิวัติขึ้นในฝรั่งเศสด้วย การแก้แค้นได้ล่วงเกินไปจนถึงปลงพระชนม์กษัตริย์และพระราชินีโดยเปิดเผย ประหารพระราชวงศ์และอำมาตย์ราชบริพารเป็นอันมาก เป็นที่สะดุ้งสะเทือนทั่วทั้งยุโรป ซึ่งยังปกครองด้วยพระมหากษัตริย์ เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสต้องทำสงครามกับประเทศใกล้เคียง แต่จะเป็นด้วยคราวเคราะห์ดีของประเทศฝรั่งเศสให้ได้โอกาสสำแดงอำนาจอย่างกว้างขวาง หรือจะเป็นด้วยคราวเคราะห์ร้ายของผลกรรมของนักปฏิวัติฝรั่งเศสกับประชาชนผู้สนับสนุนให้มีการล้างผลาญชีวิตตลอดกระทั่งพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว บังเอิญให้กองทัพฝรั่งเศสแกร่งกล้าขึ้นด้วยการนำของนะโปเลียน ทำการรบแผ่อำนาจไปพร้อม ๆ กับชีวิตทหารฝรั่งเศสที่ต้องล้มตาย ตั้งแต่นะโปเลียนได้เป็นแม่ทัพตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์จนถึงสิ้นอำนาจลงนั้น คนฝรั่งเศสต้องเสียชีวิตลงเป็นอันมาก และกองทัพบกฝรั่งเศสก็สิ้นความเป็นเอกแต่นั้นเป็นต้นมา ภายหลังรัชสมัยนะโปเลียนที่ ๓ แล้ว ฝรั่งเศสก็มีประมุขเป็นประธานาธิบดีตลอดมาจนทุกวันนี้ ส่วนประเทศต่าง ๆ ในยุโรปก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับ

การปฏิวัติของรัสเซีย บังเกิดขึ้นจากความเคียดแค้นคล้าย ๆ กับของฝรั่งเศส แต่ร้ายแรงกว่า และเปลืองชีวิตคนมากกว่า ทั้งระบอบเศรษฐกิจของรัสเซียที่มุ่งหมายล้มล้างชนชั้นนายทุนได้ทำให้บังเกิดศัตรูขึ้นทั้งภายในและภายนอกอย่างสุดที่จะประมาณ อนึ่ง การปฏิวัติของรัสเซียไม่ได้เป็นไปเพื่อระบอบประชาธิปไตย รัสเซียยังคงปกครองด้วยระบอบเผด็จการตลอดมา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า วัฒนธรรมและประเพณีการปกครองได้ถ่ายทอดกันไปในระหว่างบรรดาชนชาติต่าง ๆ นั้น จากการที่ไทยเราได้มีการคบค้าเป็นไมตรีกับต่างประเทศจึงได้รับเอาความคิดเห็นในประเพณีการปกครองระบอบประชาธิปไตยเข้ามาด้วย ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้มีการแปลรัฐธรรมนูญอเมริกาพิมพ์ลงในหนังสือที่จำหน่ายโดยเปิดเผย และในรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง ได้มีพระบรมราชโองการประกาศพระราชกำหนดต่าง ๆ ที่เป็นเค้าความตามระบอบประชาธิปไตยเป็นอันมาก หนังสือพิมพ์ของ "ปลัดเล" ที่พิมพ์ออกในสมัยนั้น (ภายหลังที่ได้หยุดการพิมพ์อยู่ ๒๐ ปี ในรัชกาลที่ ๓) ก็มีการแสดงความคิดเห็นในกิจการบ้านเมืองได้โดยอิสระ ในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้มีความเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมการปฏิบัติสำหรับความเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครอง เช่นการจัดตั้งสุขาภิบาลและการตั้งสภาองคมนตรี ทั้งหนังสือพิมพ์ได้แสดงความคิดเห็นต่าง ๆ เช่นหนังสือของ ก.ศ.ร. กุหลาบ และนายเทียนวรรณ เป็นต้น สมเด็จพระปิยมหาราชได้ทรงกล่าวอยู่เนือง ๆ ว่า มิได้ทรงรังเกียจที่จะลดพระราชอำนาจหากแต่ยังไม่เห็นช่องจะจัดทำไปได้ พระองค์ทรงตระเตรียมที่จะให้รัชกาลที่ ๖ พระราชทานของขวัญอันยิ่งใหญ่แก่ราษฎร คือ รัฐธรรมนูญการปกครองประเทศ โดยพระองค์จะทรงสละราชสมบัติเมื่อพระชนมายุครบ ๖๐ ปี และลด

อำนาจพระมหากษัตริย์ (รัชกาลที่ ๖) ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ ที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนมีเสียงในการปกครองประเทศ การด่วนเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ ๕ จึงเป็นความเสียหายของชาติไทยมิใช่น้อย และทำให้บังเกิดความชะงักงันในการจะเปลี่ยนประเพณีการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย ความคิดที่จะก่อการกำเริบของนายทหารชั้นผู้น้อยหมู่หนึ่ง (ร.ศ. ๑๓๐) เป็นเครื่องแสดงอยู่ว่าเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๕ แล้ว ก็สิ้นผู้จะเป็นที่ยำเกรงของคนบางคนทั้งต่อหน้าและลับหลัง ฉะนั้น ถ้าพระมหากษัตริย์จะสละพระราชอำนาจ ให้มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยรีบด่วน ก็อาจจะมีผู้ตั้งตัวเป็นใหญ่ บังเกิดความระส่ำระสายทั่วไปทั้งแผ่นดิน พระมหากษัตริย์จะทรงกลับมาใช้พระราชอำนาจดังเดิมก็ผิดวิสัย การสละพระราชอำนาจและพระราชทานรัฐธรรมนูญจะกลับกลายเป็นโทษ ตลอดรัชกาลที่ ๖ จึงได้แต่ทรงแสดงความไม่ถือพระองค์ ทรงขยายการสุขาภิบาล และซ้อมการจัดตั้ง "ดุสิตธานี" อันเป็นแบบอย่างระเบียบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ส่วนทางด้านประชาชนได้ให้เสรีภาพหนังสือพิมพ์เป็นอย่างมาก

ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ ผลจากการศึกษาที่ริเริ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๕ และขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดรัชกาลที่ ๖ ได้ทำให้ประชาชนมีความสนใจในกิจการบ้านเมืองยิ่งขึ้น การแสดงความคิดเห็นในกิจการบ้านเมืองก็มักจะล่วงเลยไปถึงระบอบปกครอง ขณะเดียวกันนั้นก็พอดีประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกประสบภัยในทางเศรษฐกิจเรียกกันว่า "เศรษฐกิจตกต่ำ" รัชกาลที่ ๗ ทรงแก้ไขการเศรษฐกิจในทางที่ไม่ชอบด้วยความพึงใจของประชาชน ทำให้บังเกิดความรู้สึกเห็นเป็นการเหลื่อมล้ำต่ำสูง มีการตัดรายจ่ายของกระทรวงทบวงการ เพื่อให้งบประมาณเข้าสู่

ดุลยภาพ และงดการเลื่อนชั้นเงินเดือนบางส่วน แต่ไปเพิ่มแก่บางส่วนในราชการ เป็นต้น พฤติการณ์หลายอย่างทำให้เห็นเป็นว่าพระองค์จะชุบเลี้ยงเพียงในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ทรงโปรดเท่านั้น แต่พระราชดำริที่สำคัญคือ การจะพระราชทานรัฐธรรมนูญปกครองประเทศ อันเป็นการสละพระราชอำนาจ ซึ่งจะเป็นผลให้ประชาชนพลเมืองได้เห็นน้ำพระทัยอันสุจริตงดงามนั้นหาได้ทรงเปิดเผยชัดเจนไม่ เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดและเป็นช่องแก่ผู้แสวงโอกาสทางการเมืองให้ทำการถนัดยิ่งขึ้น ทั้ง ๆ ที่สภาพของบ้านเมืองไม่ได้ทรุดโทรมเหมือนกับบางประเทศที่ได้รับภัยจากสงครามโลก (ครั้งที่ ๑) และทั้ง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ก็มิได้ทรงก่อกรรมทำเข็ญให้เดือดร้อนอย่างใดแก่พลเมือง ความเข้าใจผิดของประชาชนพลเมืองครั้งนั้นเป็นผลเสียหายใหญ่หลวงในต่อมา

คณะราษฎร

ความจูงใจที่สำคัญอีกบางประการที่ทำให้ขวัญของประชาชนหรือแม้ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการพากันหวั่นไหวไป ก็คือ "พุทธทำนาย" ที่ร่ำลือกันมานานแล้ว เช่น "ผู้ดีจะเดินตรอก ขี้ครอกจะเดินถนน" ซึ่งไม่ทราบว่าผู้ใดร้อยกรองขึ้น กับอีกข้อหนึ่งที่นับว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ บทพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ ๕ ตอนที่กล่าวถึงฟ้าผ่าและไฟไหม้ในพระราชวัง ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ครั้งนั้นมีข้อบันทึกไว้ว่า เมื่อเกิดไฟไหม้และดับได้ทันท่วงทีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า รัชกาลที่ ๑

ทรงรับสั่งในทำนองว่าสิ้นเคราะห์ แต่ได้รับสั่งต่อไปอย่างน่าพิศวงเป็นความว่า นับแต่นั้นพระบรมราชจักรีวงศ์จะรุ่งเรืองไปจนถึง ๑๕๐ ปี ความตามรับสั่งและที่ข้าพเจ้าบันทึกไว้ตอนนี้ รัชกาลที่ ๕ ทรงวิจารณ์ว่า ไม่น่าจะเป็น ๑๕๐ ปี คงจะเป็น ๑๕๐๐ ปี ฯลฯ ผู้อ่านพระราชวิจารณ์ที่ทรงกล่าวถึงตอนนี้ คงจะเห็นพ้องกันว่าเป็นพระราชวิจารณ์ปลอบขวัญมากกว่าที่จะทรงเชื่อมั่น แต่เหตุผลอันใดที่รัชกาลที่ ๑ ทรงรับสั่งไว้ก็ไม่มีผู้ใดทราบ เป็นคำรับสั่งอย่างลอย ๆ และไม่มีความยืนยัน กาลล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีครบ ๑๕๐ ปี นับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์หรือพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อมีเหตุพูดกันมากในการบ้านเมือง คนทั้งหลายก็ปรารภถึง "๑๕๐ ปีแห่งบรมราชจักรีวงศ์" ตามที่รัชกาลที่ ๑ ทรงรับสั่งไว้นั้นด้วย การสร้างสะพานปฐมและเสด็จเลียบพระนครในต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ดูเหมือนจะเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพและกล่อมขวัญ แต่ก็เกิดร่ำลือหนาหูขึ้นอีก ว่าจะมีการร้ายเกิดขึ้นในพระนคร การปลุกข่าวเล่าลืออาจเป็นกโลบายทางการเมืองก็ได้

ครั้นวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เวลาเช้าตรู่ ก็ปรากฏการกระทำของคนหมู่หนึ่ง เรียกว่า "คณะราษฎร" เข้าทำการยึดอำนาจการปกครองจากพระมหากษัตริย์ (รัชกาลที่ ๗) โดยการควบคุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการสำคัญบางคนในกาลครั้งนั้น คณะราษฎรได้ประกาศแต่งตั้งให้ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็น "ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร" แล้วดำเนินการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) ซึ่งโดยพฤตินัยก็คือ ขอให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชอำนาจ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงรับข้อเสนอ และทรงแจ้งว่าเป็นพระราชปณิธานของพระองค์

อยู่แต่เดิมแล้วที่จะสละพระราชอำนาจ และพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินตามระบอบประชาธิปไตย ประเทศไทยจึงเริ่มมีรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินตั้งแต่คราวนั้น (๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ และเปลี่ยนเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕)

เป็นการสมควรที่จะกล่าวไว้ด้วยว่า คณะราษฎรผู้ดำเนินการปฏิวัติเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ประกอบด้วยข้าราชการพลเรือน และทหารบกและเรือหนุ่ม ๆ ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเป็นส่วนมาก ความจริงผู้ที่ได้ไปศึกษาในต่างประเทศต่างก็มีความเห็นพ้องต้องกันว่า ประเทศไทยควรจะเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นประชาธิปไตย แต่โดยมากหรือเกือบทั้งหมดต่างก็มิได้ล่วงรู้ในพระราชปณิธานและความเคลื่อนไหวในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ รัชกาลที่ ๗ ที่จะสละพระราชอำนาจและพระราชทานรัฐธรรมนูญโดยพระองค์เอง พฤติการณ์บางอย่างดังกล่าวมาแล้วกลับทำให้เห็นว่าจะทรงสงวนพระราชอำนาจ ประกอบกับมีข่าวเป็นการภายในคณะราษฎรเมื่อก่อนทำการปฏิวัติว่า เจ้าหน้าที่ตำรวจได้สืบทราบตัวผู้คิดการปฏิวัติแล้วทุกคน ฉะนั้นทุกคนที่ร่วมคิดจึงอยู่ในฐานะมีอันตรายในโทษฐานขบถ จึงได้พากันเร่งรัดทำการปฏิวัติและก็เป็นผลสำเร็จ เพราะความจริงเจ้าหน้าที่ตำรวจในสมัยนั้นไม่ได้ทำการสืบสวนจริงจัง อาจเป็นเพราะวิธีการอันแนบเนียนของฝ่ายคณะราษฎร และที่สำคัญนั้นคือพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ยังเชื่อถือในความจงรักภักดีของทหารและข้าราชการอยู่ อย่างไรก็ดี เป็นที่เปิดเผยกันว่า ผู้วางแผนพื้นฐานการปฏิวัติ นับแต่การเกลี้ยกล่อมหาพรรคพวก การปล่อยข่าวทำลายความนิยมรัฐบาลของพระมหากษัตริย์ และการวางระเบียบในทางกฎหมาย ตลอดจน

ประกาศคณะราษฎร เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น เป็นฝีมือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ตั้งแต่ระหว่างไปศึกษาวิชากฎหมายในประเทศฝรั่งเศส ตลอดมาจนได้รับราชการในกรมร่างกฎหมาย ซึ่งย่อมล่วงรู้ว่ารัชกาลที่ ๗ ได้ทรงตระเตรียมอย่างใดในการร่างรัฐธรรมนูญที่ทรงพระราชปณิธานไว้ว่าจะพระราชทานด้วยพระองค์เอง ส่วนการยึดอำนาจโดยใช้กำลังทหารนั้น เป็นแผนยุทธการของ พันเอก พระยาทรงสุรเดช อาศัยกำลังทหารบกทหารเรือส่วนหนึ่งที่อยู่ในบังคับบัญชาของนายทหารผู้ร่วมปฏิวัติ

ความมุ่งหมายของคณะราษฎรที่ทำการปฏิวัติ แสดงเปิดเผยว่าเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติตามหลัก ๖ ประการที่ได้ประกาศไว้ มุ่งหมายในการเปลี่ยนระบอบการปกครอง และจัดวางแผนการเศรษฐกิจ ประชาชนที่สนับสนุนคณะราษฎรจึงสนับสนุนไปตามความมุ่งหมายนั้น มิใช่ด้วยความแค้นเคืองอาฆาตการปกครองของพระมหากษัตริย์เช่นที่ปรากฏในการปฏิวัติของฝรั่งเศส จีน และรัสเซีย และไม่ได้ปฏิวัติโดยการประกาศอิสรภาพ "แข็งเมือง" อย่างที่มลรัฐต่าง ๆ ของอเมริการ่วมกันปลีกตนให้พ้นจากภาวะเป็นเมืองขึ้นของยุโรป ฉะนั้นประชาธิปไตยของประเทศไทยจึงยังคงมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นที่สักการะอยู่ และต่างกันกับประธานาธิบดีของสาธารณรัฐฝรั่งเศส หรืออเมริกา ฯลฯ แต่ถ้าจะมีผู้ใดในคณะราษฎรมีความชิงชังพระมหากษัตริย์ และต้องการจะเปลี่ยนเป็นอย่างฝรั่งเศส ฯลฯ หรือดำเนินการเศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องเปลี่ยนขนบประเพณีอย่างโซเวียตรัสเซียแล้ว การนั้นไม่จัดว่าเป็นความมุ่งหมายทั้งคณะของคณะราษฎร และย่อมได้รับการทัดทานจากประชาชนชาวไทย ตลอดทั้งภายในคณะราษฎรเอง

"คณะราษฎร" ที่ร่วมคิดและทำการปฏิวัติรวมทั้งสิ้นประมาณ ๑๐๐ คน หลัก ๖ ประการของคณะราษฎรที่ประกาศไว้เมื่อวันปฏิวัติ (๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕) และถือเป็นหลักของรัฐบาลต่อ ๆ มาระหว่างอยู่ในอำนาจของคณะราษฎร คือ

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะรักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก

๓. จะต้องบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะพยายามหางานให้ราษฎรทำโดยเต็มความสามารถ จะร่างโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดหยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวแล้วข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

รัฐธรรมนูญชั่วคราว

เมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจการปกครองไว้แล้ว ได้ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญชั่วคราว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพระราชทานให้ตามประสงค์ และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญนั้นตั้งแต่วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นอันว่านับแต่วาระนั้นประเทศสยามได้มี

ธรรมนูญการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงใช้พระราชอำนาจ แต่โดยมีนายกรัฐมนตรี หรือประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระมหากษัตริย์ไม่ทรงรับผิดชอบในกิจการปกครองอีกต่อไป ความรับผิดชอบไปตกอยู่กับคณะผู้บริหาร คือรัฐบาล ภายใต้การควบคุมของสภาผู้แทนราษฎร ตามบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดของการปกครองประเทศ

ในการแรกเริ่มประกาศใช้รัฐธรรมนูญ (ชั่วคราว) นั้น ยังไม่มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้เลือกผู้แทนราษฎร (ประเภทที่ ๒) จำนวน ๗๐ คน (เท่ากับจำนวนจังหวัด) สภาผู้แทนราษฎรจึงเปิดประชุมเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕ อันนับเป็นวาระแรกกำเนิดสภาผู้แทนราษฎรตามกฎหมาย (รัฐธรรมนูญ)

พระราชกระแสรับสั่งสุดท้าย

เมื่อสภาเปิดประชุมแล้ว หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นผู้อ่านรายนามผู้แทนราษฎร ๗๐ นาย ที่ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้แต่งตั้ง แล้วนำผู้แทนราษฎรทั้ง ๗๐ นายนั่งปฏิญาณตน ขอปฏิญาณครั้งนี้กล่าวเพียงว่า จะซื่อสัตย์ต่อคณะราษฎร และจะช่วยกันรักษาหลัก ๖ ประการ (ของคณะราษฎร) ไว้ให้มั่นคง

ครั้นปฏิญาณแล้ว เจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร ได้เชิญพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ มาพระราชทานต่อที่ประชุมดังต่อไปนี้

"วันนี้สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการสำคัญอันหนึ่งในประวัติการณ์ของประเทศอันเป็นที่รักของเรา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะตั้งใจที่จะช่วยกันปรึกษาการงานเพื่อนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศสยามสืบไป และเพื่อรักษาความอิสรภาพของไทยไว้ชั่วฟ้าและดิน ข้าพเจ้าขออำนวยพรแก่บรรดาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา เพื่อจะได้ช่วยกันทำการให้สำเร็จตามความประสงค์ของเราและของท่านซึ่งมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันทุกประการ เทอญ"

พึงสังเกตว่ากระแสรับสั่งนี้ ไม่มีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ทั้งผู้เชิญกระแสรับสั่งก็ยังเป็น "เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร" ในระบอบเดิมอยู่ทั้งตำแหน่งและบุคคล กระแสรับสั่งนี้จึงจัดเป็นพระราชกรณียกิจครั้งสุดท้ายที่เป็นของพระองค์ ในส่วนที่มิใช่กิจส่วนพระองค์

รัฐบาลชุดที่ ๑

(พระยามโนปกรณ์นิติธาดา)

เมื่อที่ประชุมน้อมรับกระแสรับสั่งใส่เกล้าฯ แล้ว พระยาพหลฯ ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารก็ได้ประกาศมอบอำนาจการปกครองที่ยึดไว้ให้แก่สภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นสภาสูงสุดของชาติดำเนินการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยสืบไป

การประชุมครั้งแรกนั้นใช้ข้อบังคับการประชุมของสภาองคมนตรีโดยอนุโลม สมาชิกซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และมีความรู้ดี ต่างดำเนินการประชุมอย่างเคร่งครัดเป็นการเป็นงาน ภายหลังเลือกประธานของที่

ประชุม (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) แล้ว ก็ได้ดำเนินการเลือก "ประธานคณะกรรมการราษฎร" ตามที่บ่งไว้ในรัฐธรรมนูญชั่วคราว อันหมายถึงนายกรัฐมนตรี หรือหัวหน้าชุดรัฐบาล และได้เลือก "คณะกรรมการราษฎร" หรือคณะรัฐมนตรีรวม ๑๔ คน เป็นรัฐบาลชุดแรก รวม ๑๕ ทั้งหัวหน้าชุด

ต่อไป ที่ประชุมได้จัดตั้งอนุกรรมการรวม ๗ นาย (ต่อไปเพิ่มเป็น ๙ นาย) ไปดำเนินการจัดร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร และร่างพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งนับเป็นงานชิ้นสำคัญของรัฐบาลชุดนี้ภายใต้การควบคุมของสภา ฯ ดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง ไม่ปรากฏว่าได้มีการประชุมคณะกรรมการราษฎรเหมือนอย่างการประชุมคณะรัฐมนตรี การประชุมสภาในระยะแรก ๆ นั้น จึงเป็นการประชุมปรึกษากิจการฝ่ายบริหาร (คณะรัฐมนตรี) รวม ๆ กันไป ส่วนบุคคลในตำแหน่งต่าง ๆ ตลอดจนสมาชิกสภาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเป็นธรรมดา

คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้ใช้เวลาร่างและปรึกษาเกือบ ๕ เดือน จึงนำร่างเข้าสู่สภาซึ่งได้พิจารณาโดยละเอียดแต่ละมาตรา เป็นเวลา ๕ วัน จึงลงมติรับร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ต่อมาในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ จึงมีพระราชพิธีลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้นประกาศใช้ต่อไป

เป็นที่น่าสังเกตว่า การประชุมปรึกษาของสภาในระหว่างสมัย "คณะกรรมการราษฎร" หรือรัฐธรรมนูญชุดแรกนั้น ไม่สู้จะมีข้อขัดแย้งอะไรกันผู้ใหญ่ผู้น้อยต่างออมชอมกันเป็นอันดี ตลอดถึงการร่างรัฐธรรมนูญ คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็ได้ติดต่อใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ทรงทักท้วงแก้ไขบ้าง และทรงเห็นชอบด้วยน้ำพระทัยแท้จริง ปรากฏยืนยันพฤติการณ์เหล่านั้นจากคำบอกเล่าของคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญต่อสภา ฯ รวม

ความว่า ความมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนการปกครองเป็นประชาธิปไตยนั้นเป็นความมุ่งหมายอันเดียวกัน ทั้งพระมหากษัตริย์และราษฎรที่มีความสนใจต่อการปกครอง และต่างมุ่งหมายเพื่อแก่ความเจริญยั่งยืนของประเทศชาติไทยเช่นเดียวกัน พระมหากษัตริย์ก็มิได้ทรงรังเกียจที่จะสละพระราชอำนาจ คณะราษฎรผู้ทำการยึดอำนาจก็มิได้ประพฤติหยามหยาบ ทั้งยังได้ประกาศถอนคำประกาศในวันยึดอำนาจ (๒๔ มิถุนายน) ซึ่งมีถ้อยคำรุนแรงอยู่บ้างโดยจำเป็น

แต่ประชาธิปไตยเป็นเพียงระบอบการปกครอง ซึ่งมีหลักอยู่ว่าให้ราษฎรเป็นผู้ (ร่วมกัน) ปกครองประเทศ และรัฐธรรมนูญก็เป็นเพียงหลักกำหนดอำนาจหน้าที่ของการดำเนินการปกครองนั้น แต่การดำเนินงานภายในระบอบและข้อกำหนดกฎหมายย่อมมีการขัดแย้ง มีอุปสรรค แล้วแต่เจตนาของบุคคลผู้ดำเนินการนั้น

คำกราบบังคมทูลพระกรุณา
สนองพระราชปรารภพระราชทานรัฐธรรมนูญ
แห่งราชอาณาจักรสยาม

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาในนามแห่งประชาชนชาวสยามทุกถ้วนหน้า

ด้วยการที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ประสิทธิ์ประสาทพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามให้ประชาชนนิกรได้ดำรงอิสราธิปไตยโดยบริบูรณ์ ทั้งนี้ย่อมเป็นที่ชื่นชมยินดี

แห่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเป็นล้นพ้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

อันการที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อให้สยามราชอาณาจักรได้มีการปกครองตามวิสัยอารยประเทศในปัจจุบันนั้น ใช่ว่าจะได้เป็นไปโดยขาดความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็หาไม่ แต่หากได้เป็นไปด้วยความคิดอันแรงกล้าในการที่เข้ามามีส่วนช่วยเหลือปลดเปลื้องพระราชภาระ ในอันที่จะจรรโลงสยามรัฐให้รุ่งเรืองทัดเทียมอารยประเทศ

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงย่อมตระหนักด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมโดยแท้จริงดังนี้ว่า การปกครองราชอาณาจักรโดยวิธีสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งในสมัยที่ราษฎรยังไม่เจริญการศึกษา สมเด็จพระราชาธิบดีต้องดำเนินรัฐประศาสโนบายประจัญต่อเหตุการณ์น้อยใหญ่บรรดามี นับว่าทรงรับพระราชภาระหนักอย่างใหญ่หลวง แต่ด้วยเดชะพระปัญญาบารมีอันไพศาลของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในปางก่อน ๆ สืบตลอดมา ได้ทรงนำสยามประเทศให้รุ่งเรืองตามกาลสมัย ประชาชนจึงได้รับการศึกษาเข้าสู่อารยภูมิ ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงพระราชปรารภอยู่แล้วที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่ความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้หยั่งถึงพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยประการนั้น

บัดนี้เป็นที่ประจักษ์แก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงแล้ว ว่าทรงมีพระราชหฤทัยหวังดีในอันจะทำนุบำรุงประชาราษฎร จึงมิได้ทรงถือว่า การที่ประเทศจะมีรัฐธรรมนูญนั้นจะเป็นเครื่องตัดรอนพระบรมเดชานุภาพส่วนพระองค์ ดังนี้แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเลย เมื่อพระราชทานรัฐธรรมนูญชั่วคราวแล้ว ยังได้ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงทุกอย่างทุกทางที่ทรงเห็นว่าเกื้อกูลแก่วิธีการปกครองนั้น

ตราบเท่าจนถึงได้พระราชทานรัฐธรรมนูญถาวรอีกวาระหนึ่งในครั้งนี้ พระเดชพระคุณในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็นที่ดูดดื่มจับใจข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนี้ยิ่งนัก ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทรงรักชาติจริง ๆ ทรงเห็นแก่อาณาประชาราษฎร์จริง ๆ มิได้ทรงเห็นเหตุการณ์ปลีกย่อยประการอื่นซึ่งบังเกิดขึ้นเพราะเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นเป็นประมาณเลย ทั้งนี้ล้วนเป็นพระบารมีที่ปกเกล้าปกกระหม่อมให้อุ่นใจมั่นใจถึง ๓ ประการคือ พระปรีชาบารมี พระเมตตาบารมี พระขันติบารมี ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนี้ขอถวายปฏิญาณเฉพาะพระพักตร์ ว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นเนืองนิตย์

ในอวสานแห่งคำกราบบังคมทูลพระกรุณานี้ ขออำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ในสากลจักรวาล จงอภิบาลใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท องค์ประมุขของชาติให้ทรงเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนม์สุขทุกประการ เพื่อทรงพระราชบริหารสยามประเทศให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองไพบูลย์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรที่พระราชทานมานี้ เทอญ ฯ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

รัฐบาลชุดที่ ๒

(พระยามโนปกรณ์นิติธาดา)

ในวันลงพระปรมาภิไธยพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร (๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕) ได้มีขบวนแห่แสดงการรื่นเริงเป็นที่ปีติยินดีโดยทั่วกัน และในวันนั้นได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป พระยามโนปกรณ์ ฯ ได้จัดคณะรัฐบาลและแถลง

นโยบายขอรับความไว้วางใจจากสภา และได้มีประกาศแต่งตั้ง "คณะรัฐมนตรี" เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวใช้คำว่า "กรรมการราษฎร" แทนคำว่า เสนาบดี ในสมัยก่อน แต่ในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรตลอดมาจนทุกวันนี้ใช้คำว่า รัฐมนตรี แทนคำว่า กรรมการราษฎร โดยทรงพระราชดำริเห็นว่า คำ "กรรมการราษฎร" ไม่เหมาะสำหรับตำแหน่งในการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์

การบริหารงานของรัฐบาลชุดนี้ เป็นไปอย่างปรกติเช่นที่แล้วมา สมาชิกซึ่งส่วนมากเป็นบุคคลในคณะราษฎรที่ร่วมมือกันทำการปฏิวัติยังคงเคร่งครัดในหน้าที่อยู่ แต่มีข้อน่าสังเกตว่า ไม่มีการเร่งรัดให้จัดการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ทั้ง ๆ ที่พระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งก็ได้เป็นที่รับรองแล้วในสภาให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายตั้งแต่ต้นเดือนธันวาคม ในสมัยพระยามโนปกรณ์ ฯ ชุดแรก ระหว่างนั้นได้มีสมาชิกตั้งกระทู้ถามถึงโครงการเศรษฐกิจอยู่เนือง ๆ ในทำนองเร่งรัด กับได้มี พ.ร.บ. จัดการเก็บภาษีอีกบางอย่างและงดเว้นบางอย่าง และตัดรายจ่ายในราชการอันจะมีผลรวมให้บังเกิดดุลยภาพในงบประมาณ ซึ่งยังขาดแคลนรายได้ไม่ต่างกับรัฐบาลเก่า อนึ่ง เมื่อคณะราษฎรเปลี่ยนการปกครองแล้ว ได้จัดตั้งสมาคมคณะราษฎรขึ้นเป็นทำนองสมาคมการเมือง หรือมีผลในการเมือง ปรากฏว่า มีข้าราชการไปลงชื่อเป็นสมาชิกมากรายด้วยกัน รัฐบาลชุดนั้นเห็นทางเสื่อมในวงราชการ จึงได้ออกคำสั่งห้ามมิให้ข้าราชการไปเป็นสมาชิกในสมาคมคณะราษฎร ข้อนี้ย่อมเป็นที่ขัดใจคณะราษฎรส่วนหนึ่ง และได้มีการโต้เถียงกันในสภา

กล่าวโดยทั่วไป การปฏิวัติและการรัฐประหารนั้น ย่อมมีการชุมนุมปรึกษากันเป็นความลับ การชุมนุมไม่อาจกระทำได้อย่างพร้อมเพรียง และข้อที่ปรึกษาก็ย่อมไม่เป็นไปโดยละเอียดถี่ถ้วนเช่นการประชุมอันชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งกระทำได้โดยเปิดเผย ความมุ่งหมายของผู้ร่วมปฏิวัติรัฐประหารมีที่ตรงกันข้อเดียว คือ การโค่นล้มอำนาจรัฐบาลเท่านั้น จึงปรากฏทุกหนทุกแห่งว่า เมื่อทำการปฏิวัติรัฐประหารแล้ว ผู้ร่วมคิดแต่แรกมักมีการแตกร้าวกัน บังเกิดเหตุน้อยบ้างใหญ่บ้างแล้วแต่กรณี ประการหนึ่งผู้ที่ร่วมคิดปฏิวัติต่างก็อาจมีความคิดซ่อนเร้นตามอุดมคติหรือความเพ้อฝันของตนบ้าง หรือความคิดเห็นแก่ตัวด้วยความมักใหญ่ใฝ่สูงบ้าง ฉะนั้น เมื่อได้อำนาจ และดำเนินการบริหาร ข้อคิดอันซ่อนเร้นต่าง ๆ จึงเผยออก เป็นความคิดเห็นทางการเมืองที่ขัดแย้งกันบ้าง เป็นความเห็นแก่ตัวอันนารังเกียจบ้าง แล้วและนำความเสื่อมมาสู่คณะปฏิวัติให้มีอันเป็นไปด้วยประการต่าง ๆ คณะราษฎรก็เช่นเดียวกัน และก็เช่นเดียวกันกับคณะปฏิวัติอื่น ๆ ทั่วโลก ที่การแตกแยกและความเสื่อมของคณะปฏิวัติได้นำความเสียหายเศร้าหมองมาสู่ชาติบ้านเมืองเสมอ

อาจกล่าวได้ว่า ผู้ก่อการเปลี่ยนการปกครอง อันมีจำนวนประมาณ ๑๐๐ คน ที่ร่วมลงมือปฏิวัติเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น มีความคิดแตกกลุ่มออกเป็นสามฝ่าย ฝ่ายหนึ่งต้องการประชาธิปไตยบริสุทธิ์ ไม่ปรารถนาแม้กระทั่งบทเฉพาะกาล ปรารถนาเพียงความเจริญยั่งยืนของชาติบ้านเมืองในทางสงบและมีความเที่ยงธรรมในการปกครอง ความคิดปฏิวัติของคนหมู่นี้ต้องการเพียงเปลี่ยนอำนาจการปกครองมาเป็นของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตยและมีพระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพสักการะตามประเพณีดั้งเดิม มีความคิดในทาง

สงบและชอบด้วยคติชาตินิยมเป็นพื้น อีกฝ่ายหนึ่งต้องการปฏิวัติอย่างตัดต้นโค่นราก ปฏิวัติอำนาจทางการเมืองและการเศรษฐกิจ ตลอดจนระบบสังคมอันถือเป็นรากฐานการเมืองการเศรษฐกิจนั้น กล่าวว่าการปฏิวัติเช่นนี้เป็นการปฏิวัติที่สมบูรณ์ บุคคลในหมู่นี้บางคนมักจะกล่าวอยู่เนือง ๆ ว่า เมื่อเราจะกินไข่เราจะต้องต่อยไข่ (ให้แตก) หมายถึงการปฏิวัติที่เข้มงวดรุนแรง เพื่อดำเนินไปสู่ผลการปฏิวัติตามความใฝ่ฝันของเขา

อีกกลุ่มหนึ่ง มุ่งหมายจะใช้เผด็จการฝ่ายทหาร เช่นที่ประเทศเตอรกีได้กระทำมาแล้ว ภายใต้การนำของเคมาลอะตาเตอร์ก (ซึ่งเป็นอัจฉริยบุรุษ) ความคิดและการกระทำของฝ่ายต่าง ๆ เหล่านี้ได้ปรากฏให้เห็นเป็นลำดับ และมีเหตุการณ์ต่าง ๆ สืบต่อมา

ฉะนั้น รัฐบาลพระยามโน ฯ (ชุดที่ ๒) จึงพบความยุ่งยากใจในอาการแสดงความรุนแรงต่าง ๆ ของสมาชิกสภาฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะที่เร่งรัดให้รัฐบาลจัดการโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งระหว่างนั้นหลวงประดิษฐ์ ฯ ได้จัดร่าง และอยู่ในระหว่างประชุมของกรรมการ บรรดารัฐมนตรีส่วนมากเห็นว่าการจัดวางโครงการเศรษฐกิจเป็นเรื่องใหญ่ สมควรจะได้ปรึกษาพร้อมเพรียงกันกับผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ซึ่งราษฎรออกเสียงเลือกตั้งเข้ามา ไม่ควรจะด่วนตกลงกันเองในหมู่ผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ซึ่งแต่งตั้งกันขึ้นเพียงในหมู่ผู้ก่อการเปลี่ยนการปกครองเป็นส่วนมาก (แต่คนเหล่านั้นที่เร่งรัดให้จัดวางโครงการเศรษฐกิจก็มิได้เร่งรัดให้จัดการเลือกตั้งผู้แทนประเภทที่ ๑) อนึ่ง โดยที่โครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมที่ร่างขึ้นไว้นั้นโน้มเอียงไปทางระบบคอมมิวนิสต์อันขัดต่อระบอบประชาธิปไตย และประเพณีบ้านเมืองที่มี

พระมหากษัตริย์เป็นประมุข หรือหากจะเป็นการสมควร ส่วนใดที่ไม่ขัดต่อภาวะดังกล่าวแล้วก็ชอบที่จะส่งคนไปดูผลงานในรัสเซียก่อนที่จะกำหนดจัดทำขึ้นเอง ความขัดกันดังกล่าวนี้ได้ทำให้บังเกิดความไม่พอใจต่อกันถึงขีดสุด ปรากฏว่าในการประชุมสภาเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๗๕ ได้เกิดต่อว่าต่อขานกันขึ้น ในกรณีที่ทหารทำการตรวจค้นสมาชิกสภา (ขณะนั้นยังไม่มีตำรวจสภา ได้ใช้ทหารรักษาการณ์มาตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนการปกครอง) สมาชิกบางนายได้พูดก้าวร้าวถึงกับว่าจะยิงนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีบางนาย ซึ่งรัฐบาลพระยามโนฯ เห็นว่าเป็น "ภาวะอันแสนสุดจะทนทานได้" ฉะนั้น ในวันรุ่งขึ้น (๑ เมษายน ๒๔๗๖) จึงมีประกาศพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา และต่อจากนั้นภายในสัปดาห์เดียวกัน ก็ได้ให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมออกไปพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

รัฐบาลชุดที่ ๓

(พระยามโนปกรณ์นิติธาดา)

ในบรรดาผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น ควรนับได้ว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคนสำคัญที่สุด เพราะเป็นคนที่ได้ศึกษาและสนใจในวิชาการเมืองและเศรษฐกิจโดยเฉพาะ เป็นผู้ที่ได้ตั้งต้นชักชวนบรรดานักศึกษาที่ออกไปศึกษายังยุโรป และกลับมาดำเนินการตระเตรียมในเมืองไทยโดยไม่หยุดยั้ง ทั้งเมื่อฝ่ายทหารได้ใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจเรียบร้อยแล้ว หลวงประดิษฐ์ฯ ก็มีร่างรัฐธรรมนูญชั่วคราวให้ออกประกาศใช้ได้ทันที

แม้ "ประกาศคณะราษฎร" ในวันปฏิวัติ (๒๔ มิถุนายน) ก็ปรากฏขึ้นโดยการจัดทำของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม การดำเนินกิจสำคัญ ๆ ต่อมา เช่นร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นหลวงประดิษฐ์ ฯ จึงได้รับนับถือทั่วไปทั้งในหมู่ผู้ก่อการและมีชื่อเสียงเด่นอยู่ในความนิยมของประชาชนทั่วไป การเปลี่ยนระบอบปกครองให้เป็นประชาธิปไตยตามข้ออ้างที่เปิดเผยของคณะราษฎร ทั้งนโยบายเศรษฐกิจก็ว่าจะเป็นไปในทางช่วยคนยากจนให้ได้รับความสุข ให้คนมีงานทำตามประกาศของคณะราษฎร และระแคะระคายออกมาให้รู้กันแพร่หลายว่า หลวงประดิษฐ์ ฯ เป็นต้นคิดวางนโยบายหรือโครงการเศรษฐกิจดังกล่าวนั้น ส่วนคอมมิวนิสต์จะเป็นภัยต่อบ้านเมืองอย่างไรหามีผู้ใดล่วงรู้ไม่ ตรงข้าม บางคนกลับเข้าใจไปว่า คอมมิวนิสต์เป็นศาสนาพระศรีอารย์หรืออะไรทำนองนั้น ที่จะบันดาลความเท่าเทียมกันในหมู่มนุษย์ให้มีความสุขความสะดวกเหมือน ๆ กัน ฉะนั้น การปิดสภา การงดใช้รัฐธรรมนูญ (บางมาตรา) และการ "เนรเทศ" หลวงประดิษฐ์ ฯ จึงเป็นการกระทบกระเทือนจิตใจประชาชนให้รู้สึกว่าเป็นการผิดหวังอย่างใหญ่หลวง คำอ้างของรัฐบาลพระยามโน ฯ ที่ว่าการปฏิบัติของสภาเป็น "ภาวะอันแสนสุดจะทนทานได้" หรือที่ว่าหลวงประดิษฐ์ ฯ มีความโอนเอียงเป็นคอมมิวนิสต์ และการปฏิบัติของรัฐบาลที่ต้องปิดสภา งดใช้รัฐธรรมนูญ ตลอดถึงการเนรเทศหลวงประดิษฐ์ ฯ และเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าเป็นการกระทำเพื่อความปลอดภัยของชาติ โดยที่ "ความปลอดภัยของชาติเป็นกฎหมายอันสูงสุด" นั้น ไม่เป็นที่เชื่อถือของประชาชนอย่างใดเลย ประชาชนกลับเห็นเป็นว่า การกระทำของรัฐบาลพระยามโน ฯ ครั้งนั้นเป็นก้าวแรกของการจะกลับคืนสู่สมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันเป็น

เหตุไม่พอใจโดยทั่วกัน เป็นที่เสื่อมเสียต่อองค์พระมหากษัตริย์ เป็นที่สะดุ้งสะเทือนต่อผู้แสดงการสนับสนุนคณะราษฎรและสะดุ้งสะเทือนต่อคณะราษฎรเอง โดยแม้ว่าในคณะรัฐบาลพระยามโนฯ ยังมีผู้ก่อการชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระยาพหลฯ พระยาทรงสุรเดชร่วมอยู่ด้วยก็ตาม ฝ่ายรัฐบาลพระยามโนฯ จะนำเอารายละเอียดข้อเท็จจริงออกแสดง หรือจะแถลงเหตุผลโดยละเอียดก็นับเป็นการผิดมรรยาท จึงกลายเป็นผู้ทำลายตนเองด้วยความจำเป็น ในทางตรงกันข้าม ถ้ารัฐบาลพระยามโนฯ ไม่เป็นห้ามล้อไว้ในครั้งนั้นด้วยการปิดสภาฯ แต่ไพล่จัดวางโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม แล้วปฏิบัติต่อ ๆ มา ประวัติศาสตร์ชาติไทยคงเปลี่ยนไปอย่างยากจะคาดถึงได้อยู่

เมื่อพฤติการณ์ของรัฐบาลพระยามโนฯ ชวนให้เห็นเป็นไปในทางละเมิดต่อระบอบประชาธิปไตยเช่นนี้ จึงมีปฏิกิริยาเกิดขึ้นโดยทั่วไป สำแดงให้เห็นจากหนังสือพิมพ์ส่วนมาก แม้จะมีประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา ซึ่งการมิได้บังมาตราย่อมมีผลเสมือนได้งดใช้รัฐธรรมนูญทั้งฉบับ ประชาชนไม่มีเสรีภาพ ไม่มีสิทธิทางการเมือง เช่นเดียวกับในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม แต่เมื่อการงดใช้รัฐธรรมนูญไม่อยู่ในอำนาจที่รัฐบาลจะทำได้ และเป็นการฝืนจิตใจประชาชนพลเมืองอย่างร้ายแรง ก็ย่อมมีการต่อต้านคัดค้านเป็นธรรมดา ทั้งรัฐบาลพระยามโนฯ ก็ไม่มีการปฏิบัติอันใดเป็นที่น่าชื่นชมมากลบเกลื่อนความไม่พอใจนั้น เสถียรภาพของรัฐบาลพระยามโนฯ จึงทรุดลงโดยรวดเร็ว อนึ่ง ถ้าจะถือว่าการปิดประชุมสภาครั้งนั้นเป็นการยุบสภา ซึ่งอยู่ในวิสัยของรัฐบาลที่จะยุบสภาได้ แต่บังเอิญใช้คำว่า "ยุบ" ผิดไปเป็นว่า "ปิด" ก็ตาม รัฐบาลพระยามโนฯ ก็จะต้องประกาศเลือกตั้งผู้แทนราษฎร

ภายในกำหนด ๙๐ วัน ตามรัฐธรรมนูญ แต่การณ์ก็มิได้เป็นเช่นนั้น รัฐบาลพระยามโน ฯ อุบนิ่งเฉยอยู่เหมือนกับกระทำชอบแล้วทุกทาง หรือมีอำนาจกระทำได้ทุกทาง ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด หรือมิฉะนั้นปฏิบัติการของรัฐบาลพระยามโนฯ เพื่อแก้ไขเหตุนี้ ก็นับเป็นการล่าช้าเกินไป

ฉะนั้น ภายหลังที่พระยาพหล ฯ พระยาทรง ฯ พระยาฤทธิ์ ฯ และพระประศาสน์ ฯ นายทหารชั้นผู้ใหญ่ได้ลาออกจากราชการทหาร (ซึ่งแท้ที่จริงก็เป็นการเปิดทางให้มีการปฏิบัติทางทหารต่อรัฐบาลพระยามโน ฯ) ในราวกลางเดือนมิถุนายน ๒๔๗๖ ต่อมาในวันที่ ๒๐ เดือนเดียวกัน หลวงพิบูลสงคราม นายทหารผู้ร่วมมือก่อการด้วยผู้หนึ่งเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ก็ได้นำทหารเข้ายึดอำนาจรัฐบาลพระยามโน ฯ พร้อมกันนั้นได้มีสมาชิกสภา (ประเภทที่ ๒) เข้าชื่อกันกราบถวายบังคมทูลขอเปิดการประชุมตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลพระยามโน ฯ จึงเป็นอันสิ้นสุดลงในวาระนั้น โดยมีประกาศพระบรมราชโองการเปิดประชุมวิสามัญในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๗๖

รัฐบาลชุดที่ ๔

(พระยาพหลพลพยุหเสนา)

การปฏิบัติของหลวงพิบูลสงคราม ที่เข้ายึดอำนาจล้มรัฐบาลพระยามโนฯ เป็นที่พอใจประชาชน เป็นก้าวแรกที่ทำให้บุคคลผู้นี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในวงการเมืองและประชาชน ตลอดกระทั่งภายในฝ่ายทหารบางหมู่บางเหล่า เป็นโอกาสเริ่มต้นที่อำนวยให้หลวงพิบูลสงครามแสดงบทบาทในทางการเมืองตลอดมาอีก ๒๕ ปี

เมื่อได้เปิดประชุมสภาแล้ว ก็ได้มีการเลือกผู้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป ที่ประชุมได้ลงมติเลือกพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี ประกาศพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นที่สังเกตว่า คณะรัฐมนตรีชุดนี้ (และต่อ ๆ ไป) ไม่มีพระยาทรงสุรเดชซึ่งเป็นหัวแรงสำคัญในการใช้กำลังทหารทำการเปลี่ยนการปกครองแต่แรกเริ่ม (๒๔ มิถุนายน) เข้าร่วมด้วย พระยาทรงสุรเดชได้ละมือจากทางการเมืองตั้งแต่วาระนั้น

งานสำคัญของรัฐบาลพระยาพหลฯ ชุดนี้ คือ การจัดการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ ตามรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้งผู้แทนประเภทที่ ๑ ชุดแรกนั้นเป็นการเลือก ๒ ชั้น (ตามพระราชบัญญัติเลือกตั้งครั้งนั้น) คือราษฎรเลือกผู้แทนตำบล แล้วผู้แทนตำบลจึงเลือกผู้แทนราษฎรอีกชั้นหนึ่ง กำหนดการเลือกตั้งสิ้นสุดลงในกลางเดือนธันวาคม

ในวันที่ ๑ ตุลาคม หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้กลับเข้ามาร่วมคณะรัฐบาล ระหว่างนั้นกระแสเสียงทางการเมืองไม่สู้จะราบรื่นนัก คณะราษฎรเริ่มได้รับการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจบ้าง เกี่ยวกับผู้แทนประเภทที่ ๒ บ้าง เกี่ยวกับมาตรา ๑๑ (พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปย่อมอยู่ "เหนือการเมือง") บ้าง รวมทั้งการตำหนิติชมอื่น ๆ อันเป็นธรรมดาในระบอบประชาธิปไตย แต่ที่สำคัญนั้น คือ ฝ่ายปฏิปักษ์ที่จงใจจะเลิกล้มคณะราษฎรด้วยกำลัง เพราะระแวงในการจะดำเนินการเศรษฐกิจ (ตามความคิดของหลวงประดิษฐ์ฯ) และด้วยความไม่พอใจใน "บทเฉพาะกาล" ที่มีผู้แทนประเภทที่ ๒ ซึ่งทำให้ประชาธิปไตยไม่สมบูรณ์

การแสดงของฝ่ายปฏิปักษ์ปรากฏเปิดเผยเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๔๗๖ โดยใช้กำลังทหารจากต่างจังหวัด นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดชและพระยาศรีสิทธิสงคราม ยาตราจะเข้ามายึดพระนคร ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาล (พระยาพหลฯ) ลาออก และให้มอบตัวพระยาพหลฯ กับหลวงประดิษฐ์ฯ ไว้ในอำนาจของทหารคณะนั้น ความจริงคณะบวรเดชประกอบด้วยทหารส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด ส่วนคณะราษฎรมีแต่หน่วยทหารปืนใหญ่กับทหารม้าในกรุงเทพฯ มีทหารเรืออยู่บ้างเพียงเล็กน้อย และทหารราบที่ตั้งอยู่ในพระนครก็ปิดประตูกรมประกาศตัวเป็นกลางเฉยอยู่ แต่รัฐบาลพระยาพหลฯ ก็สามารถรวบรวมทหารและปฏิบัติการปราบปรามได้โดยรวดเร็ว ฝ่ายบวรเดชต้องแตกถอยหลบหนีและยอมแพ้เพียงภายในวันที่ ๒๕ ตุลาคม พระยาศรีสิทธิสงครามตายในขณะปฏิบัติหน้าที่ ทั้งนี้โดยที่บังเอิญพระยาพหลฯ ได้ล่วงรู้แผนการก่อนฝ่ายปฏิปักษ์ลงมือปฏิบัติเพียงไม่กี่ชั่วโมง และการเริ่มปฏิบัติของฝ่ายบวรเดชเป็นไปอย่างคลาดเคลื่อน ข้อสำคัญที่สุดคือประชาชนมิได้สมยอมด้วยกับฝ่ายบวรเดช และองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระปกเกล้าฯ) ก็อยู่ในความคุ้มครองของฝ่ายรัฐบาล อย่างไรก็ตาม การจลาจลครั้งนั้นได้ทิ้งเชื้อความกินแหนงระหว่างคนไทยด้วยกันไว้เป็นอันมาก

หลวงพิบูลสงครามได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บังคับกองผสม ดำเนินการปราบปรามจลาจลในครั้งนั้น เป็นอีกก้าวหนึ่งและเป็นโอกาสสำคัญอย่างยิ่งที่นำตัวหลวงพิบูลฯ ให้มีอิทธิพลขึ้นอย่างรวดเร็วในหมู่ทหาร ภายหลังการ "ปราบขบถ" แล้ว ได้มีการเลื่อนยศชั้นนายทหารฝ่ายรัฐบาลรวดเร็วยิ่งกว่าสมัยใดๆ หลวงพิบูลสงครามซึ่งเป็นผู้นำความดีความชอบมาสู่นายทหารเหล่านั้นย่อมได้รับความนิยมเป็นธรรมดา

รัฐบาลพระยาพหลฯ ชุดนี้ สิ้นสุดลงจากผลการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ประเภทที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๖

รัฐบาลชุดที่ ๕

(พระยาพหลพลพยุหเสนา)

ครั้นในวันที่ ๒๖ ธันวาคม นั้น ก็ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลพระยาพหลฯ ชุดใหม่ได้รับความไว้วางใจจากสภาที่ประกอบพร้อมด้วยผู้แทนทั้งประเภท ๑ และประเภท ๒ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้แทนราษฎรชุดแรกที่ได้รับการเลือกตั้งเข้ามารับหน้าที่ครั้งนั้น ประกอบด้วยบุคคลที่มีประวัติอันดีงาม และเป็นคนเฉลียวฉลาดเอาการเอางานเป็นส่วนมาก การประชุมปรึกษาในสภาผู้แทนราษฎร และการบริหารของรัฐบาล นับว่าได้ประโยชน์ตามสมควร ได้มีการซักฟอกหลวงประดิษฐ์ฯ ว่าไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่รัฐบาลก็ยังมิได้จัดวางโครงการเศรษฐกิจตามที่คณะราษฎรได้ประกาศไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง "โครงการเศรษฐกิจ" อันเป็นต้นเรื่องบาดหมางถึงกับมีการจลาจลนั้นเป็นอันต้องระงับไว้ก่อน

ต่อมาในเดือนกันยายน ๒๔๗๖ สภาลงมติไม่เห็นชอบด้วยกับการกระทำของรัฐบาลที่ลงนามในสัญญาจำกัดยางระหว่างประเทศ รัฐบาลจึงกราบถวายบังคมลาออก เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๔๗๖ แต่ผลอันสำคัญอยู่ที่การกำจัดรัฐมนตรีบางคนที่ร่วมคณะออกจากตำแหน่ง โดยเฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ ซึ่งขณะนั้น พระสารสาสน์พลขันธ์ดำรงตำแหน่งอยู่

การปกครองท้องถิ่น ซึ่งแต่เดิมจัดอยู่ในรูป "สุขาภิบาล" โดยเริ่มขึ้นแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ และขยายออกเพื่อเตรียมเป็นเทศบาลเมื่อก่อนหน้าเปลี่ยนการปกครอง ระหว่าง ม.จ. สกลวรรณากร วรวรรณ เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขนั้น ได้เปลี่ยนเป็น เทศบาล ในระหว่างรัฐบาลชุดนี้ในโอกาสที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีว่าการมหาดไทย

อนึ่ง ได้มีการขัดแย้งบังเกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ในปัญหาการวางโครงการเศรษฐกิจ และในการพิจารณาคดีจลาจล (บวรเดช) เป็นเหตุให้ไม่ทรงสามารถจะประทับอยู่ได้ในพระราชอาณาจักร จึงเสด็จไปประทับอยู่ในประเทศอังกฤษ โดยมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

รัฐบาลชุดที่ ๖

(พระยาพหลพลพยุหเสนา)

พระยาพหล ฯ ได้กลับเข้าเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป โดยมีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีบางนาย เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการดังกล่าวแล้ว อนึ่ง ในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ หลวงพิบูลสงครามได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม สภาได้ลงมติไว้วางใจคณะรัฐมนตรีเมื่อ ๒๔ กันยายน ๒๔๗๗

ในปีเดียวกันนี้ (ปลายปี ๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงสละราชสมบัติ ข้อนี้เป็นที่คาดหมายกันอยู่ก่อนแล้ว รัฐบาล

ขออนุมัติพิเศษต่อสภา เพื่อออกแถลงการณ์และขอความไว้วางใจ สภาอนุมัติและให้ความไว้วางใจ ในวาระนั้นพระองค์เจ้าอานันทมหิดล โอรสสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้ทรงสืบสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์ตามกฎมณเฑียรบาล ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระชนมายุ ๘ พรรษา โดยมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามราชประเพณี

คณะรัฐบาลชุดนี้บริหารราชการมาตามปรกติ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าได้มีการลงโทษปิดและตรวจข่าวหนังสือพิมพ์บ่อยครั้ง และมีคดีขบถเกิดขึ้นบางรายก็ถูกศาลพิพากษาจำคุก และบางราย เช่น พลท. พระยาเทพหัศดิน ได้รอดพ้นจากข้อหา พระยาเทพหัศดินเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร และได้เคยท้วงการปฏิบัติของกระทรวงศึกษา ที่กำหนดหรือยอมให้โรงเรียนใช้หนังสือบางเล่ม (ภาษาอังกฤษ) อันโน้มเอียงเป็นคอมมิวนิสต์ เป็นหนังสือเรียน ซึ่งกระทรวงศึกษาได้สั่งงดใช้หนังสือนั้นต่อมา อนึ่ง ได้มีคำสั่งของเจ้าพนักงานการพิมพ์ กรมตำรวจ ห้ามมิให้หนังสือพิมพ์ลงข่าวกิจการทหาร เว้นแต่จะได้รับอนุญาต กิจการทหารในการบริหารของหลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม จึงพ้นการวิพากษ์วิจารณ์นับแต่นั้นเป็นต้นมา คงมีแต่การชมเชยและส่งเสริม

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๗ หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม ถูกนายพุ่ม ทับสายทอง ยิงที่ท้องสนามหลวง ในเวลาเย็นภายหลังการแข่งขันฟุตบอลล์ แต่ไม่เป็นอันตรายถึงชีวิต ประทุษฐกรรมรายนี้เป็นสาเหตุให้บังเกิดความเคร่งเครียดต่อกันยิ่งขึ้นในวงการเมือง และเป็นโอกาสแก่การเคลื่อนไหวของหลวงพิบูลสงครามยิ่งขึ้น

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้เปลี่ยนไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เตรียมดำเนินการสืบต่อและปรับปรุงสนธิสัญญาระหว่างประเทศซึ่งมีมาแต่ในสมัยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และจะบรรลุกำหนดอายุสัญญาลงในระหว่างนั้น ซึ่งต่างประเทศก็ได้ตกลงไว้แต่เดิมว่าจะปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่น การกำหนดอัตราภาษีขาเข้า เป็นต้น

ต่อมา เมื่อกลางเดือนกรกฎาคม ๒๔๘๐ นายเลียง ไชยกาล ได้ตั้งกระทู้ถามเรื่องที่ดินพระคลังข้างที่ (ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) โดยปรากฏว่า ได้มีผู้ก่อการ (๒๔ มิถุนายน) ทำสัญญาซื้อที่ดินเหล่านั้นมากรายด้วยกัน บ้างก็มีอาคารปลูกสร้างเรียบร้อยแล้ว ด้วยราคาถูกมาก และด้วยวิธีผ่อนส่งอย่างต่ำผิดธรรมดา เมื่อนายเลียงยื่นกระทู้แล้ว นายไต๋ ปาณิกบุตร ได้ขอเปิดอภิปรายทั่วไป ในนโยบายว่าด้วยทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ การอภิปรายได้เป็นไปอย่างรุนแรงไม่เสร็จสิ้นในวันเดียว สภาได้เลื่อนการอภิปรายต่อไปอีก แต่พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี ได้ขอลาออก และคณะรัฐมนตรีก็ได้ลาออกด้วย เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๐ จึงไม่มีการลงมติไว้วางใจในการอภิปรายครั้งนั้น

รัฐบาลชุดที่ ๗

(พระยาพหลพลพยุหเสนา)

ครั้นวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๔๘๐ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไปอีก และสภาก็ได้ลงมติไว้วางใจในวันที่ ๑๑ เดือนเดียวกัน

ส่วนที่ดินพระคลังข้างที่อันเป็นปัญหาบังเกิดขึ้นนั้น ปรากฏว่า บรรดาผู้เช่าซื้อขอซื้อมิได้ล่วงรู้ตื้นลึกในกรณี เห็นว่า ราคาถูกและสะดวกต่อการชำระเงิน ก็พากันรับไว้ เพราะต่างก็ประสงค์จะมีที่อยู่เป็นของตนๆ อันเป็นธรรมดา แต่เมื่อความจริงกลับกลายเป็นการทำลายทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เช่นนั้น จึงต่างบอกเลิกสัญญาและคืนที่ดินให้เป็นสิทธิแก่พระคลังข้างที่ต่อไป มีอยู่รายหนึ่งหรือสองรายที่ไม่คืนให้

รัฐบาลชุดนี้สิ้นสุดลงตามวาระ โดยสมาชิกสภาชุดนี้สิ้นอายุตามวาระในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๐

รัฐบาลชุดที่ ๙

(พระยาพหลพลพยุหเสนา)

ในวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๐ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี และสภาได้ลงมติไว้วางใจคณะรัฐมนตรีในวันที่ ๒๓ เดือนเดียวกัน

ต่อมาในต้นเดือนกันยายน ๒๔๘๑ นายถวิล อุดล ได้เสนอญัตติขอแก้ข้อบังคับการประชุมสภา โดยขอให้รัฐบาลเสนอรายละเอียดในร่าง พ.ร.บ. งบประมาณ แต่รัฐบาลไม่อาจปฏิบัติตามญัตตินั้นได้ เมื่อได้มีการลงมติปรากฏว่า รัฐบาลเป็นฝ่ายแพ้ เป็นอันว่ารัฐบาลจะต้องลาออก หรือยุบสภาอย่างใดอย่างหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลเลือกเอาการยุบสภา ให้มีการเลือกตั้งใหม่ โดยอ้างว่าสมาชิกฝ่ายค้านได้ฉวยโอกาสลงมติขณะที่เห็นฝ่ายตนมี

คะแนนเสียงข้างมาก (คราวนั้นประเภท ๒ ขาดประชุมหลายคน) โดยไม่ให้โอกาสรัฐบาลอภิปรายชี้แจงตามควร

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อปลายเดือนมีนาคม ๒๔๗๕ สมัยรัฐบาลพระยามโนฯ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่เสมือนหนึ่งคณะราษฎรผู้ก่อการปฏิวัติได้มอบอำนาจให้ปฏิบัติแทนนั้น สมาชิก (ประเภท ๒ ล้วน ๆ และเป็นผู้ก่อการเกือบทั้งหมด) ได้เร่งรัดให้รัฐบาลเสนอรายละเอียดในการเสนอร่าง พ.ร.บ. งบประมาณ ถึงกับรัฐมนตรีคลังต้องขอผัดนำรายละเอียดมาเสนอสภาในวันรุ่งขึ้น แต่ครั้นเป็นรัฐบาลของตนเองมาถูกสมาชิก (ประเภท ๑) เสนอให้แจ้งรายละเอียดในงบประมาณ ตนเอง (คณะราษฎร) กลับปฏิเสธ และยุบสภา

รัฐบาลชุดที่ ๕

(พันเอก หลวงพิบูลสงคราม)

บางทีจะมีผู้เห็นว่า ท่านเจ้าคุณพหลฯ ซึ่งมีเมตตากรุณาและความซื่อตรงเป็นที่ตั้ง จะเป็นคนใจอ่อนเกินไปต่อการบริหารงานการเมือง ทำให้ขาดคนยำเกรงถึงกับแพ้คะแนนในสภาดังกล่าวมาแล้ว หรืออาจเป็นเพราะเจ้าคุณพหลฯ เองเหน็ดเหนื่อยมาหลายปี และรู้สึกเป็นโอกาสที่จะถอนตัวจากการรับผิดชอบทางการเมือง (ดังที่เคยขอถอนมาหลายครั้งแล้ว) โดยที่เล็งเห็นผู้แสดงความปรารถนาจะครองตำแหน่งหน้าที่นี้ก็เป็นได้ จึงในการทาบทามขอให้แต่งตั้งคณะรัฐบาลต่อไปนี้ เจ้าคุณพหลฯ ปฏิเสธเด็ดขาด ผลจากการประชุมปรึกษาจึงปรากฏว่า สมควรที่หลวงพิบูลสงครามจะเป็นนายกรัฐมนตรี เพราะหลวง

พิบูลฯ ในขณะนั้นก็เป็นทั้งรัฐมนตรีกลาโหมและเป็นผู้บัญชาการทหาร หนังสือพิมพ์บางฉบับยังได้กล่าวว่า เป็นรองนายกรัฐมนตรีด้วยซ้ำ วงการทั่วไปก็ได้คาดหมายไว้ว่า หลวงพิบูลคงจะได้เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากเจ้าคุณพหลฯ ฉะนั้น เมื่อภายหลังการเลือกตั้งจากเหตุที่มีการยุบสภาแล้ว จึงมีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (๑๖ ธ.ค. ๘๑) และสภาก็ได้ลงมติไว้วางใจ (๒๐ ธ.ค. ๘๑)

อาจกล่าวได้ว่า คณะรัฐมนตรีชุดแรกที่หลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น เป็นคณะที่มีเอกภาพเข้มแข็งที่สุดของคณะราษฎรตั้งแต่เปลี่ยนการปกครองเป็นต้นมา ทั้งนี้ เป็นความจริงที่ในคณะรัฐมนตรีที่แล้ว ๆ มานั้นมีการฉุดแข้งฉุดขากันเองมิได้เว้น ข้างหนึ่งประณามว่าอีกข้างหนึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ อีกข้างหนึ่งก็ประณามว่าฝ่ายนั้น ๆ เป็นเผด็จการ แต่ในการจัดคณะรัฐมนตรีชุดแรกของหลวงพิบูลฯ และในระยะแรก ๆ ของการบริหารนั้น ความหวาดระแวงในเผด็จการทั้งสองฝ่าย ไม่ปรากฏขัดขวางกันเลย อย่างไรก็ดี ได้มีการจับกุมและบังเกิดคดีการเมืองรายใหญ่ขึ้นในระยะต้นของรัฐบาลชุดนี้ ผู้ตกเป็นจำเลยมีทั้งเจ้านายชั้นสูง และถูกศาลพิเศษพิพากษาลงโทษ และนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีนายทหารคนสำคัญที่ต้องโทษถึงประหารชีวิต และผู้ก่อการคนสำคัญที่เป็นกำลังให้ความสำเร็จแก่การยึดอำนาจ (๒๔ มิถุนายน) ต้องถูกเนรเทศ คดีนั้นพิพากษาโดยศาลพิเศษ และได้มีการฆ่าผู้ต้องหาในระหว่างการจับกุมถึง ๓ ราย บางทีจะเป็นเพราะการแสดงอำนาจครั้งนั้นด้วย ที่ทำให้จังงังสงบกันเป็นรูปร่างของ "เอกภาพ" ในระยะหนึ่ง

ผลสำเร็จอย่างงดงามของรัฐบาลชุดนี้ ในทางที่บังเกิดคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง ก็คือ การทำสนธิสัญญาสืบต่อกับนานาประเทศที่สิ้นสุดอายุสัญญาจากที่ได้ทำกันไว้ตั้งแต่รัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในการสืบต่อสนธิสัญญาคราวนี้ ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีศุลกากรมิให้ตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบต่างประเทศเช่นที่เป็นมาแต่ก่อน ๆ และเป็นโอกาสให้แก่การอุตสาหกรรมทำสินค้าขึ้นภายในประเทศ ให้แข่งราคาสินค้าต่างประเทศได้ตามควรกับการพิกัดอัตราภาษีต่าง ๆ ภายในประเทศนั้น รัฐบาลก็อาจจัดทำได้โดยเสรีภายใต้ความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร รวมความว่า ประเทศสยาม (ขณะนั้น) มีเอกราชโดยสมบูรณ์ พ้นจากการที่ต้องให้สิทธิพิเศษกับต่างประเทศทั้งในทางการเมืองและการค้าขาย (สิทธิพิเศษในทางการเมืองซึ่งสยามเคยเสียเปรียบมาแต่ก่อนนั้น ได้แก้ไขให้เสมอภาคกันตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือการยกเลิกศาลต่างประเทศหรือศาลกงศุล อันเป็นผลจากการที่ทรงดำเนินนโยบายเข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑)

เป็นที่น่าสังเกตว่า พร้อม ๆ กับที่สยามเปลี่ยนการปกครอง ประเทศในยุโรปได้มีการเคลื่อนไหว เนื่องจากฮิตเลอร์ได้อำนาจดำเนินการปกครองเยอรมนีด้วยลัทธิเผด็จการ แสดงความมุ่งหมายจะก่อสงครามขึ้นอีก อำนาจของฮิตเลอร์กว้างขวางยิ่งขึ้น จนเป็นที่น่าวิตกแก่ฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งมีอังกฤษอเมริกาเป็นหลักอยู่ โลกได้แบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งแสดงความรังเกียจสงคราม และฝ่ายอักษะ มีเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น เป็นต้น ได้จัดการเตรียมสงครามอย่างเปิดเผย ต่างฝ่ายต่างพยายามทำไมตรีกับประเทศอื่น ๆ ตลอดทั้งประเทศเล็ก ๆ ทั่วไป เป็นการหาพวก เป็นโอกาสอันพอเหมาะที่ไทยเรา

ก็ได้รับความเอาอกเอาใจ ทำให้การเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเป็นไปโดยสะดวก เป็นผลให้ประเทศไทยเรา "สำราญสำเริงบันเทิงเต็มที่ เพราะชาติเรามีเอกราชสมบูรณ์" ตามที่มีในเนื้อเพลง "๒๔ มิถุนา" บรรเลงในวันชาติสมัยรัฐบาลนั้น

โดยเอกราชในทางการค้า ที่เป็นผลจากสนธิสัญญาดังกล่าวนั้น รัฐบาลพิบูลสงครามครั้งแรกได้แก้ไขวิธีการภาษีอากรโดยตั้งพิกัดอัตราภาษีศุลกากรขึ้นใหม่ และจัดเก็บภาษีภายในด้วยการถือหลัก "ได้มาก เสียมาก ได้น้อย เสียน้อย" และ "ใช้มาก เสียมาก ใช้น้อย เสียน้อย" รวมเรียกว่า "ประมวลรัษฎากร" งบประมาณรายได้จึงเพิ่มขึ้นถึงปีละประมาณ ๓๐๐ ล้านบาทนับแต่บัดนั้น ซึ่งเมื่อก่อนการแก้ไขดังกล่าวนี้ งบประมาณรายได้ของประเทศมีอยู่ปีละไม่เกิน ๑๐๐ ล้านบาท ส่วนรายจ่ายก็ย่อมเพิ่มขึ้นตามรายได้ ทำให้มีเงินจ่ายทะนุบำรุงบ้านเมืองได้มากขึ้น

การใช้เงินส่วนมากเกี่ยวกับกิจการทหาร ซึ่งหนังสือพิมพ์ไม่อาจวิพากษ์วิจารณ์ได้ เพราะมีคำสั่งเจ้าพนักงานการพิมพ์ห้ามไว้ การที่ทหารได้รับความยกย่องเหนือคำวิพากษ์วิจารณ์เช่นนี้ เป็นต้นเหตุให้เสื่อมวินัย และในขณะเดียวกันเป็นโอกาสให้ผู้มีอำนาจทางทหารนำทหารไปใช้ในทางที่ผิด โดยเฉพาะที่ใช้เป็นเครื่องรักษาอำนาจทางการเมือง รัฐบาลหลวงพิบูลฯ จึงเป็นรัฐบาลเผด็จการฝ่ายทหารโดยปริยาย หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นรัฐบาลเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ โดยมีทหารเป็นอำนาจ เพราะผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ย่อมอยู่ในอำนาจของหลวงพิบูลฯ อย่างไม่มีปัญหา

การใช้จ่ายเงินอีกทางหนึ่ง คือการสร้างทางหลวงหลายสาย นับเป็นประโยชน์แก่การคมนาคม (ยกเว้นการกล่าวถึงโทษ) และการก่อสร้างต่าง ๆ

ในเทศบาลนครกรุงเทพ บังเกิดวิธีการรับเหมาก่อสร้างใหม่ โดยทางราชการจ่ายเงินให้แก่ผู้รับเหมาก่อนเป็นเฉพาะราย และได้มีการเริ่มก่อสร้างท่าเรือกรุงเทพ ฯ

ส่วน "โครงการเศรษฐกิจ" นั้น ไม่มีการเรียกร้องเหมือนเมื่อแรกปฏิวัติ แต่ได้มีการตั้งบริษัทจังหวัด โดยรัฐบาลมีหุ้นส่วนอยู่กว่าครึ่ง และได้มีการผูกขาดสินค้า เช่น เกลือ ซึ่งทำให้ราคาเกลือสูงขึ้น

ส่วนการศึกษาไม่ได้รับการทะนุบำรุงเท่าที่ควร รัฐบาลคณะราษฎรได้ตั้งสำนักศึกษาขึ้นใหม่ ที่สำคัญคือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นผลให้บังเกิดความนิยมแก่หลวงประดิษฐ์ ฯ อยู่ไม่น้อย ฝ่ายหลวงพิบูล ฯ ก็ได้แสดงการอุดหนุนจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ทำให้มหาวิทยาลัยนี้ขยายตัวออกได้มากเหมือนกัน ทั้งสองฝ่ายต่างก็หาความนิยมในระหว่างผู้ที่ได้เล่าเรียนสูง จึงทำความเจริญให้แก่การศึกษาส่วนหนึ่งด้วย

การศึกษาที่คณะราษฎรพึงเร่งรัด ทุ่มเทเงินทองบำรุงและขยายอย่างจริงจัง ก็คือ ประถมศึกษา ด้วยการสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูให้มากขึ้น และขยายการประถมศึกษาให้แพร่หลายโดยรวดเร็ว เพราะการประถมศึกษาเป็นกุญแจที่จะไขไปสู่ประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ ไม่เพียงจะให้พลเมืองได้เฉลียวฉลาดพอควรเท่านั้น แต่ในรัฐธรรมนูญได้บังไว้ด้วยว่า บทเฉพาะกาล (คือการมีผู้แทนประเภทที่ ๒) จะมีอายุอยู่เพียงเมื่อพลเมืองได้รับการศึกษาขั้นประถมศึกษาเกินกว่าครึ่งจำนวนพลเมือง หรืออย่างช้าไม่เกิน ๑๐ ปี

แต่การณ์ปรากฏว่า รัฐบาลคณะราษฎรตั้งแต่ชุดพระยาพหล ฯ มาแล้ว ได้เพิกเฉยต่อการขยายประถมศึกษาตลอดมา เมื่อมีผู้ถาม ก็ได้รับคำตอบวนเวียนอยู่เพียงว่า ไม่มีเงิน ไม่มีครู ไม่มีโรงเรียน จนกระทั่งถึงรัฐบาล

ชุดหลวงพิบูลฯ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่มีเอกภาพและทำชื่อเสียงต่าง ๆ ได้รับความนิยมดังกล่าวแล้ว จึงได้มีผู้เสนอขอยืดบทเฉพาะกาลต่อไปอีกเป็นเวลา ๑๐ ปี โดยอ้างว่า การศึกษาของพลเมืองยังอ่อนอยู่ และสภา (ซึ่งอยู่ในอำนาจทหาร) ก็ลงมติรับข้อเสนอ เป็นอันว่าบทเฉพาะกาลที่คณะราษฎรขอไว้ ๑๐ ปี นั้น ได้กลายเป็น ๒๐ ปีไป ทั้ง ๆ ที่เมื่อประกาศเปลี่ยนการปกครอง คณะราษฎรไม่ได้ขออำนาจเป็นพิเศษอย่างใด บอกแต่ว่าจะเปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น การพลิกแพลงต่าง ๆ ดังกล่าวนี้จะมีแผนการมาแต่เดิมหรือไม่ก็ตาม แต่ก็สมดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงรับสั่งไว้ว่า ได้สิ้นความเชื่อถือบุคคลคณะนี้เสียแล้ว

การยืดบทเฉพาะกาล อันเป็นเหตุให้ต้องแก้รัฐธรรมนูญ เป็นย่างก้าวที่สำคัญ ซึ่งเมื่อบุคคลชั้นปกครองสามารถละเมิดถ้อยคำได้ต่าง ๆ ในต่อมาย่อมเป็นผลเสียหายแก่ศีลธรรมของประชาชนยิ่งกว่าเหตุอื่น

ระหว่างรัฐบาลชุดนี้ ได้มีการเปลี่ยนการนับเวลาในรอบปี โดยตั้งต้นจากวันที่ ๑ มกราคม และสิ้นสุดลงในวันที่ ๓๑ ธันวาคม เช่นเดียวกับที่ใช้กันในประเทศอื่น ๆ ส่วนมาก แทนที่เคยใช้ ๑ เมษายน ถึง ๓๑ มีนาคม ทั้งได้มีการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็น ประเทศไทย

ครั้นเมื่อกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้เกิดสงครามในยุโรปโดยการรุกรานของเยอรมนี ซึ่งเป็นฝ่ายอักษะ (และได้ลุกลามเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๒) เมื่อฝรั่งเศสได้พ่ายแพ้เยอรมนีในระยะแรก ๆ ของการสงครามแล้ว ได้มีเหตุปะทะกันที่ชายแดนไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส โดยมีการเรียกร้องให้ฝรั่งเศสคืนดินแดนของไทยที่ฝรั่งเศสใช้อำนาจเข้าครอบครองโดยบังคับให้ไทยทำสัญญามอบให้

ตั้งแต่เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ กรณีพิพาทนี้ยุติลงโดยญี่ปุ่นเข้าไกล่เกลี่ยให้ไทยได้คืนดินแดนมาบางส่วน เช่น พะตะบอง จำปาศักดิ์ ฯลฯ ภายหลังกรณีพิพาทแล้ว นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม ได้รับพระราชทานยศเป็นจอมพล อนึ่ง โดยที่ได้มีการถวายคืนบรรดาศักดิ์ในบรรดาผู้ไม่นิยมบรรดาศักดิ์ หลวงพิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนมาใช้นาม ป. พิบูลสงคราม แต่นั้นมา (สกุลเดิม ขีตตะสังคะ) ส่วนยศในทางทหารนั้น เดิมตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ตกลงกันไว้ในบรรดานายทหารผู้ใหญ่ว่า จะแต่งตั้งยศชั้นนายพันเอก เป็นสูงที่สุด โดยที่เห็นเหมาะแก่ฐานะของกองทัพไทย และเห็นกันว่า แผนการทหารที่ตั้งไว้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นใหญ่โตเกินจำเป็น ไม่ควรมีนายทหารชั้นนายพล แต่การตกลงนี้ไม่ได้ตราไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (ซึ่งแม้ตราไว้ก็อาจแก้ได้)

ต่อมาเมื่อ ๗ ธันวาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นประกาศเข้าสงครามร่วมกับฝ่ายอักษะ ส่งกองทัพเข้ายึดและรุกรบเอาดินแดนและเกาะต่าง ๆ ในเอเชียที่อยู่ในปกครองของฝ่ายสัมพันธมิตร ในโอกาสเดียวกันนั้น(๘ ธ.ค.) กองทัพญี่ปุ่นได้บุกเข้าประเทศไทย มีการปะทะกันบ้างอย่างเหนียวแน่น เช่น ที่สงขลา สุราษฎร์ธานี ฯลฯ แต่ในกรุงเทพ ฯ ไม่มีการสู้รบ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ตกลงยินยอมให้ญี่ปุ่นยกกองทัพผ่าน (และได้ร่วมรบเป็นฝ่ายญี่ปุ่นในเวลารวดเร็ว) ในทันทีที่รัฐบาลตกลงให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงในคณะรัฐบาล โดยนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์ ฯ) ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และนายวิลาศ โอสถานนท์ รัฐมนตรีและอธิบดีกรมโฆษณาการ ลาออก ต่อมาเมื่อ ๗ มีนาคม ๒๔๘๕ คณะรัฐมนตรีได้ลาออกทั้งคณะ เพื่อปรับปรุงใหม่ ส่วนผู้แทน

ราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจในคณะรัฐบาลชุดนี้ กำหนดจะสิ้นสุดอายุลงใน ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๕ นั้น ก็ได้ยืดอายุต่อไปอีก ๔ ปี โดยไม่มีการเลือกตั้งใหม่ โดยที่ประเทศอยู่ในภาวะสงคราม

รัฐบาลชุดที่ ๑๐

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

ได้มีประกาศพระบรมราชโองการ แต่งตั้งให้จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๔๘๕ และสภาลงมติไว้วางใจ เมื่อ ๑๖ มีนาคม ๒๔๘๕

รัฐบาลชุดนี้เกือบไม่มีอะไรเป็นของตนเองในทางทะนุบำรุงบ้านเมือง มีแต่จะปฏิบัติตามคำเรียกร้องของญี่ปุ่น โดยการมอบกองทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ให้ ตลอดกระทั่งเสบียงอาหาร เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่า ในระยะแรกของสงคราม จอมพลแปลกมีความเชื่อว่าญี่ปุ่นจะได้ชัยชนะในที่สุด และไทยก็จะได้มีโอกาสเป็น "มหาอำนาจ" ไปด้วย ข้อนี้ทำให้ทางการสมัยนั้นอาศัยอำนาจจากกฎอัยการศึกบังคับประชาชนพลเมืองด้วยประการต่าง ๆ เช่น การสวมหมวก สวมรองเท้า การตัดต้นหมากต้นพลู และการเกณฑ์แรงราษฎรอันเป็นการทำความเดือดร้อนยิ่งขึ้น การจะสร้างพุทธบุรีมณฑลต้องเวนคืนที่ดินจากราษฎรเป็นอันมาก และการสร้างถนนสร้างเมืองเพชรบูรณ์ ก็ทำให้ราษฎรต้องเสียชีวิตไปไม่น้อย ความขาดแคลนอันเป็นธรรมดาของประเทศในภาวะสงครามนั้น ได้เป็นไปอย่างเกินธรรมดาในประเทศไทย โดยเหตุที่เกิดการทุจริตกักตุน

สินค้า รัฐบาลไม่อาจปราบปรามได้ (เพราะเจ้าหน้าที่เป็นเสียเอง และประเทศไทยขาดแคลนสินค้าอุตสาหกรรม) แม้ทหารก็ขาดแคลนเสื้อผ้าตลอดจนยารักษาโรค ความเดือดร้อนทั่วขึ้นเป็นลำดับ นับแต่ฝ่ายอักษะเริ่มหย่อนกำลัง และญี่ปุ่นก็เริ่มปราชัยต่อมา ส่วนคนหนุ่มของไทยที่ได้รับการศึกษา ก็คิดการใต้ดินกันไปเรื่อย ๆ เตรียมจะรบกับญี่ปุ่น ซึ่งญี่ปุ่นก็อ้างว่ารู้ตัวอยู่ และเตรียมรับมืออยู่เหมือนกัน แต่ก็ไม่มีเหตุอันจะต้องเสียเลือดเนื้อมากมายบังเกิดขึ้น วิธีแก้ไขเป็นไปอย่างสงบโดยกลุ่มการเมืองฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และแม้ผู้เคยร่วมใจกับจอมพลแปลกเอง โดยเฉพาะ พล ต.อ. หลวงอดุลเดชจรัส ก็ได้แยกออกมาร่วมกับนายปรีดี เมื่อได้มีการนัดหมายกันพร้อมเพรียงแล้ว ถึงคราวที่รัฐบาลจอมพลแปลกเสนอร่าง พ.ร.บ. อนุมัติพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ พุทธศักราช ๒๔๘๗ และร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑล พุทธศักราช ๒๔๘๗ สภาก็ลงมติไม่อนุมัติ อันเป็นผลให้รัฐบาลจะต้องลาออก หรือจะต้องยุบสภาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้นแรกจอมพลแปลกจะไม่ลาออก แต่หลวงอดุลซึ่งเป็นที่ไว้วางใจที่สุดแนะนำว่าควรลาออก เพราะจะให้สภาลงมติเลือกเข้ามาใหม่สะดวกกว่าการจะยุบสภา จอมพลแปลกจึงลาออกทั้งคณะเมื่อ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๗ ภายหลังการประชุมสภา ๓ วัน และได้มีการประกาศในวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๘๗ เหตุการณ์ครั้งนั้นภายหลังที่จอมพลแปลกรู้ตัวว่าจะต้องออกจริง ๆ ก็แทบว่าจะมีการปะทะกันเองด้วยกำลังทหารซึ่งจอมพลแปลกไปยึดค่ายทหารลพบุรีเป็นที่ตั้ง ร้อนถึงเจ้าคุณพหลฯ ซึ่งป่วยอยู่ และได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งเป็น "แม่ทัพใหญ่" ต้องออกประกาศตักเตือนทหาร เรื่องจึงสงบ

รัฐบาลชุดที่ ๑๑

(นายควง อภัยวงศ์)

นายควง อภัยวงศ์ ได้รับประกาศ ฯ แต่งตั้งเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๔๘๗ และได้รับความไว้วางใจจากสภาเมื่อ ๓ สิงหาคม ๒๔๘๗

รัฐบาลชุดนี้ตั้งขึ้นไม่ช้า ญี่ปุ่นก็แพ้สงคราม ฉะนั้น เมื่อมีการประกาศสันติภาพ (๑๖ สิงหาคม) จึงลาออกเมื่อ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๘๘ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เหมาะสมมาดำเนินการเจรจากับสัมพันธมิตรผู้ชนะต่อไป

รัฐบาลชุดที่ ๑๒

(นายทวี บุณยเกตุ)

ต่อมาเมื่อ ๓๑ สิงหาคม ๒๔๘๘ ได้มีประกาศ ฯ แต่งตั้งให้นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี และได้รับความไว้วางใจเมื่อ ๑ กันยายน ๒๔๘๘

โดยที่ภาวะเร่งด่วนได้สิ้นสุดลงแล้ว รัฐบาลชุดนี้จึงลาออก เมื่อ ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ เพื่อให้ผู้อื่นจัดการเจรจาเป็นการถาวรต่อไป

รัฐบาลชุดที่ ๑๓

(หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช)

ได้มีประกาศ ฯ แต่งตั้งให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อ ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ และได้รับความไว้วางใจจากสภาในวันรุ่งขึ้น

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาในสมัยรัฐบาลจอมพลแปลก ครั้งแรก แต่เมื่อรัฐบาลจอมพลแปลกประกาศเข้าร่วมมือกับญี่ปุ่นรบกับฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ม.ร.ว. เสนีย์ประกาศตนเป็นไทยอิสระ และเพิ่งกลับมาสู่ประเทศไทยภายหลังที่ญี่ปุ่นยอมแพ้แล้ว การปฏิบัติตนของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ขณะเป็นเอกอัครราชทูตและเป็นไทยอิสระอยู่ในอเมริกา เป็นที่พอใจทางการอเมริกันอยู่ ส่วนประเทศไทยในระหว่างนั้นอยู่ในฐานะเสมือนผู้แพ้สงคราม และรัฐบาลจอมพลแปลกระหว่างสงครามได้แสดงความก้าวร้าวล่วงเกินประเทศอังกฤษไว้ไม่น้อย "สัญญาสมบูรณ์แบบ" อันจะเป็นผลให้ไทยดำรงอยู่อย่างมีเอกราชต่อไปนั้น มีเงื่อนไขอันเป็นการบีบบังคับไทยร้ายแรงอยู่ และอังกฤษเป็นต้นเรื่องของสัญญานี้ การที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นโอกาสให้ได้ช่องทางการเจรจาสงบศึก ผ่อนคลายความบีบบังคับลงโดยอาศัยอเมริกาเป็นผู้สนับสนุน เป็นผลให้ไทยได้รอดตัวจากการถูกบีบบังคับอย่างร้ายแรง และทั้งยังได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกาในตอนแรก ๆ ด้วยสิ่งของเหลือใช้จากสงคราม นับแต่เสื้อผ้าเครื่องหยูกยาตลอดจนเครื่องเหล็กสะพาน และรถจักรฯลฯ โดยที่ตลาดโลกในระหว่างนั้นยังขาดแคลนอยู่ทั่วไป

ส่วนการภายใน เมื่อสิ้นภาวะสงครามลงแล้ว อายุของผู้แทนราษฎรที่ยืดออกโดยไม่มีการเลือกตั้งนับแต่เริ่มการสงคราม ก็ชอบที่จะสิ้นสุดลงด้วย จึงได้มีพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร สิ้นสุดอายุผู้แทนราษฎรลงในวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ ซึ่งหมายความว่ารัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ก็เป็นอันสิ้นสุดลงด้วย แต่ยังคงรักษาการต่อไปในระหว่างเลือกตั้งผู้แทนราษฎรชุดใหม่

ความทรุดโทรมของบ้านเมืองจากการสงครามภายใต้การนำของรัฐบาลคณะราษฎร ซึ่งนำประเทศชาติมาสู่ความใกล้จะถูกยึดครองภายหลังสงครามนั้น ได้นำความเสื่อมมาสู่คณะราษฎรด้วย ได้มีเสียงตำหนิอยู่อย่างมากมาย คณะราษฎรจึงเป็นอันเลิกล้มไปโดยปริยายนับแต่วาระนั้น

ในวงการเมือง ได้มีการปรารภและจัดตั้งพรรคการเมืองกันขึ้น เช่น พรรคประชาธิปัตย์ พรรคสหชีพ พรรครัฐธรรมนูญ เป็นต้น แต่ยังไม่มีการจดทะเบียนตามกฎหมาย การสมัครรับเลือกตั้งในระหว่างนั้น ก็ได้จัดไปโดยนัยแห่งพรรคดังกล่าวแล้ว

สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ โดยที่ได้ปฏิบัติงานทางการเมืองเป็นประโยชน์มามาก ได้รับการยกย่องให้เป็นรัฐบุรุษอาวุโส

รัฐบาลชุดที่ ๑๔

(นายควง อภัยวงศ์)

ภายหลังการเลือกตั้งครั้งนั้น นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งใช้นามพรรคประชาธิปัตย์ เป็นผู้มีคะแนนเสียงส่วนมากในสภา จึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีประกาศเมื่อ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๙ และได้รับความไว้วางใจเมื่อ ๘ กรกฎาคม ๒๔๙๙

นายควงได้เข้าบริหารอยู่ไม่ช้า คะแนนเสียงในสภาก็แตกแยกร่อยหรอไป แต่ฝ่ายสหชีพ ซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เป็นผู้หนุนหลังอยู่นั้นได้รับคะแนนนิยมเพิ่มขึ้น ต่อมาในกลางเดือนมีนาคม ๒๔๙๙ นายทองอินทร์

ภูริพัฒน์ พรรคสหชีพ ได้เสนอร่าง พ.ร.บ. คุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน รัฐบาลนายควงไม่อาจรับรองได้ โดยที่เห็นว่าจะกลายเป็นการทำความเดือดร้อนให้คนทั่วไป แต่สภากลับลงมติรับร่าง พ.ร.บ. นั้น โดยคะแนนเสียง ๖๕ ต่อ ๖๓ (ซึ่งชนะเพียงเล็กน้อย) เป็นอันว่านายควงกับคณะรัฐมนตรีต้องลาออกตามวถีทางการเมือง เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๙

รัฐบาลชุดที่ ๑๕

(นายปรีดี พนมยงค์)

ครั้นวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๘๙ ได้มีประกาศฯ แต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี และได้รับความไว้วางใจจากสภาในวันรุ่งขึ้น

รัฐบาลชุดนี้ได้จัดร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ โดยจัดให้มี ๒ สภา คือ พฤฒิสภา และ สภาผู้แทนราษฎร เมื่อได้มีประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (๒๔๘๙) นี้แล้ว ต่อมาเมื่อ ๑ มิถุนายน ๒๔๘๙ รัฐบาลก็ได้ลาออก เพื่อเลือกตั้งพฤฒิสมาชิกและตั้งซ่อมสมาชิกสภาผู้แทน ตามรัฐธรรมนูญ (ฉบับ ๒๔๘๙)

รัฐบาลชุดที่ ๑๖

(นายปรีดี พนมยงค์)

วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๔๘๙ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ยังไม่ทันที่นายกรัฐมนตรีจะเสนอรายนามคณะรัฐมนตรีและแถลงนโยบายเพื่อขอความไว้วางใจจากสภาตาม

รัฐธรรมนูญ รุ่งขึ้นวันที่ ๙ มิถุนายน นั้น เวลาประมาณ ๙ น. เศษ ได้บังเกิดเหตุร้ายแรงขึ้นต่อองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ พระองค์ต้องอาวุธปืน สวรรคตอยู่บนพระที่

โดยที่นายกรัฐมนตรีเป็นผู้อำนวยการสำนักพระราชวัง และโดยที่จะต้องอัญเชิญพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ นายกรัฐมนตรีจึงลาออกโดยมรรยาท สภาเห็นชอบในการอัญเชิญพระองค์เจ้าภูมิพล พระราชอนุชา เป็นพระมหากษัตริย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป

รัฐบาลชุดที่ ๑๗

(นายปรีดี พนมยงค์)

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๘๙ ได้มีประกาศ ฯ แต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี

จากกรณีสวรรคต รัฐบาลนายปรีดีได้ออกแถลงการณ์สำนักพระราชวัง ตั้งแต่วันแรกเกิดเหตุ (๙ มิ.ย.) ว่าเป็นการอุบัติเหตุ ประชาชนมิได้เชื่อถือ อนึ่ง ในวันเกิดเหตุและวันต่อ ๆ มา (เมื่อนายปรีดีกลับเข้าเป็นนายกอีก) ก็มิได้ปรากฏการจับกุมสอบสวนอย่างใด รัฐบาลนายปรีดีกลับสั่งจับกุมนักหนังสือพิมพ์และนักการเมืองบางนาย ที่ขณะนั้นสังกัดอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ และแสดงความไม่เชื่อถือคำแถลงการณ์ของรัฐบาล (ว่าเป็นอุบัติเหตุ) โดยกล่าวหาว่าเป็นขบถ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์นายหนึ่งที่คัดค้านอย่างรุนแรงได้

ถูกผู้ร้ายฆ่าตาย นักการเมืองนายหนึ่งที่เป็นฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ถูกขว้างด้วยลูกระเบิดมือ เป็นผลถึงต้องตัดขาข้างหนึ่ง อีกนายหนึ่งขณะนั้นยังอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ ได้ถูกผู้ร้ายในรถ "เก๋งดำ" ไล่ยิงในเวลากลางวัน ฆาตกรรมและประทุษจริตกรรมดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏว่าจับผู้ร้ายได้ รัฐบาลนายปรีดีได้จัดตั้ง "ศาลกลางเมือง" ขึ้น ทำการชักฟอกกรณีสวรรคต โดยมีการสืบพยานทำนองเดียวกับศาลธรรมดา แต่มีกรรมการที่จัดตั้งขึ้นแทนผู้พิพากษา และ "ศาลกลางเมือง" ไม่เป็นผลให้ลงโทษผู้ใดได้ ถึงกระนั้นศาลกลางเมืองก็ลงมติว่ากรณีสวรรคต ไม่ใช่อุบัติเหตุ และไม่ใช่การปลงพระชนม์เอง

พึงสังเกตว่า นับแต่คณะราษฎรได้อำนาจบริหารการแผ่นดิน โดยอ้างว่าจะปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตย และจะปฏิบัติกิจอื่น ๆ ตามหลัก ๖ ประการนั้น ราษฎรไทยและชาวต่างประเทศที่มาพึ่งบรมโพธิสมภารเป็นสุขสงบอยู่แต่กาลก่อนต่างได้รับความผิดหวังตลอดมา การเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือราชาธิปไตยซึ่งมีมาแต่โบราณกาล เป็นเพียงเปลี่ยนมาสู่คณาธิปไตย เพราะเหตุที่มีผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ ซึ่งมิได้วางตัวเป็นกลาง หากแต่ได้สนับสนุนหรืออยู่ในอำนาจของคณะราษฎรที่ได้อำนาจในการบริหารเท่านั้น ต่อมาในยุครัฐบาลระหว่างสงคราม ราษฎรได้รับความขมขื่นเพราะถูกกดขี่ด้วยประการต่าง ๆ ได้รับความทุกข์ยากจากการสงครามที่ตนเองมิได้ก่อขึ้น และไม่เป็นสิ่งพึงปรารถนา โดยที่รัฐบาลไม่ได้ให้ความช่วยเหลือคุ้มครองตามควร กลับอาศัยอำนาจในระหว่างกฎอัยการศึกบังคับกดขี่พลเมืองตามใจชอบ รัฐบาลคณะราษฎรไม่เป็นที่พึ่งของราษฎรแต่ประการใด จิตใจของราษฎรย่อมไขว่คว้าหา

ที่พึ่ง และไม่มีที่พึ่งใดเคยพึ่งได้ในทางการปกครองยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นที่เลื่อมใสเคารพ เป็นประเพณีมาแต่โบราณกาล ความเหินห่างจากพระมหากษัตริย์ตั้งแต่เปลี่ยนระบอบการปกครอง และมาได้รับความผิดหวังและความทุกข์ยากดังกล่าวแล้ว ทำให้เพิ่มความระลึกถึงยิ่งขึ้น อนึ่ง พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ก็เสด็จทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และตลอดเวลาสงครามอันเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก เมื่อสิ้นสงครามแล้ว พระองค์เสด็จคืนสู่พระมหานคร ทรงเจริญพระชนมายุและพระวรกายเป็นที่เจริญตา ประกอบด้วยพระเมตตาบารมีอันสำแดงออกโดยพระจริยานุวัตร มีพระราชอัธยาศัยสุภาพน่าปลาบปลื้มปีติแก่ผู้ได้พบเห็น พระองค์เป็นที่เคารพสักการะ เป็นพระปิยราชของประชาชนอย่างแท้จริง ปรากฏชัดเจนจากการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมสำเพ็ง อันเป็นสัญลักษณ์แสดงว่า ความแตกร้าวระหว่างจีนกับไทยที่บังเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนระบอบปกครองนั้น มีทางจะสมานเป็นญาติเป็นมิตรกันได้เหมือนแต่ก่อนกาล เมื่อมาบังเกิดวิบัติอันร้ายแรงแก่พระองค์ถึงเช่นนั้น ประชาชนที่จงรักภักดีซึ่งมีปริมาณหนาแน่นทั่วทั้งแผ่นดินย่อมเศร้าสลดและเคียดแค้น มีความปรารถนาร่วมกันที่จะให้รัฐบาลสอบสวนหาผู้ผิด เพื่อลงโทษและให้รู้สาเหตุทั่วกัน รัฐบาลขณะนั้น ซึ่งแม้ประกอบด้วยนายปรีดี พนมยงค์ ผู้มีชื่อในทางการเมืองจนถึงได้รับความยกย่องให้เป็นรัฐบุรุษอาวุโส ก็หาอาจยับยั้งความปรารถนาของราษฎรได้ไม่ นายปรีดีก็คงตระหนักความข้อนี้ดีอยู่ฉะนั้น เมื่อ "ศาลกลางเมือง" พิจารณาว่ากรณีสวรรคตไม่ใช่อุบัติเหตุตามที่

รัฐบาลแถลงไว้ นายปรีดีก็ได้ลาออกจากนายกรัฐมนตรี โดยอ้างว่าสุขภาพไม่สมบูรณ์ เมื่อ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๘๙ และเดินทางไปต่างประเทศ

รัฐบาลชุดที่ ๑๘

(พล ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น.)

นายปรีดี พนมยงค์ ลาออกไปเท่านั้น แต่คะแนนเสียงในสภาซึ่งเป็นฝ่ายของนายปรีดี ยังมีอยู่เป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงมีประกาศฯ ลงวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๙ แต่งตั้งให้ พล ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. (ซึ่งเป็นฝ่ายนายปรีดี) เป็นนายกรัฐมนตรีสืบไป

ภาระของรัฐบาลระหว่างนั้น คือการบูรณะความทรุดโทรมต่าง ๆ อันเนื่องแต่สงคราม และดำเนินการใช้ค่าปฏิกรรมสงคราม ประเทศไทยมีข้าวเหลืออยู่เป็นอันมาก (จนถึงคราวหนึ่ง ในสมัยรัฐบาลจอมพลแปลกเอาไปใช้เผาเตาโรงไฟฟ้าแทนฟืน) ก็ได้ส่งข้าวไปให้ฝ่ายสัมพันธมิตรตามสัญญาสมบูรณ์แบบ แต่ความต้องการข้าวของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียมีอยู่มากและเร่งด่วน ฉะนั้น แม้รัฐบาลได้สั่งห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ ก็มีผู้ลักลอบส่งออกไป และร่ำรวยไปตาม ๆ กัน และบังเกิดความขาดแคลนข้าวในประเทศ ประกอบกับความเดือดร้อนอื่น ๆ ภายหลังสงคราม เช่นบังเกิดผู้ร้ายปล้นสะดมเป็นอันมาก สภาจึงขอเปิดอภิปรายทั่วไป โดยนายควง แห่งพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้เสนอ เป็นการอภิปรายแก้ข้อข้องใจ ไม่มีการลงมติ รัฐบาลไม่ขัดข้อง การอภิปรายได้

ต่อเนื่องกันหลายวัน มีการถ่ายทอดเสียงส่งทางวิทยุด้วย เมื่อสิ้นวาระการอภิปรายแล้ว รัฐบาลก็ลาออกโดยมรรยาท (๒๘ พ.ค. ๙๐)

รัฐบาลชุดที่ ๑๙

(พล ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น.)

พล ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. ได้กลับเข้าเป็นนายกรัฐมนตรีอีก โดยมีประกาศฯ แต่งตั้งลงวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๙๐ และได้รับมติไว้วางใจในวันรุ่งขึ้น

รัฐบาลชุดนี้บริหารต่อไปเหมือนอย่างเดิม ได้มีการ "ตั้งท่า" สอบสวนกรณีสวรรคต แต่ผู้สอบสวน (พระพิจารณ์พลกิจ) ได้ขอลาออกจากราชการ และไปบวช แล้วก็ไม่ได้ผลคืบหน้าแต่ประการใด ครั้นวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ได้มีคณะบุคคลกลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วยนายทหารเป็นส่วนมาก ได้ทำการรัฐประหาร ยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาล พล ร.ต. ถวัลย์ บุคคลกลุ่มนี้ได้ชื่อในต่อมาว่า "คณะรัฐประหาร" ประกาศว่าจะดำเนินการสอบสวนกรณีสวรรคต และลดค่าครองชีพของประชาชน ในการทำรัฐประหารนั้นได้มุ่งจับกุมนายปรีดีด้วย แต่นายปรีดีหนีรอดไปได้

คณะรัฐประหารประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว และยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับเดิม เป็นผลให้สภาผู้แทนราษฎรและพฤฒิสภาถูกยุบไป รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวกำหนดให้เลือกตั้ง "วุฒิสมาชิก" แทนสมาชิกสภาทั้งสองที่ถูกยุบ

รัฐบาลชุดที่ ๒๐

(นายควง อภัยวงศ์)

คณะรัฐประหารไม่ได้เลือกบุคคลในคณะขึ้นเป็นรัฐบาล แต่ได้ไปเชิญนายควง อภัยวงศ์ มาจัดตั้งรัฐบาลขึ้น คล้ายกับพฤติการณ์ของคณะราษฎรเมื่อแรกเริ่ม แต่ได้ให้นายควงจัดคณะรัฐมนตรีได้อย่างเสรียิ่งกว่าเมื่อครั้งพระยามโนฯ ได้รับมอบหมายจากคณะราษฎร ฉะนั้น จึงได้มีประกาศฯแต่งตั้งนายควงเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ และคณะรัฐมนตรีได้รับความไว้วางใจในวันที่ ๓๐ เดือนเดียวกัน ระหว่างนั้นได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรขึ้นใหม่ตามรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) และเมื่อเลือกตั้งแล้ว รัฐบาลก็ได้ลาออกตามวิถีทาง (๖ ก.พ. ๙๑)

รัฐบาลชุดที่ ๒๑

(นายควง อภัยวงศ์)

นายควง อภัยวงศ์ได้กลับเป็นนายกรัฐมนตรีอีก โดยประกาศฯ ลงวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑ แต่ได้กราบถวายบังคมลาออกเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๔๙๑ โดยที่มีสมาชิกคณะรัฐประหาร ซึ่งเป็นนายทหารและเป็นคนสนิทของจอมพลแปลกมาแต่เดิมไปขอร้องเชิงบังคับให้ลาออก

รัฐบาลนายควง ซึ่งต่อเนื่องมาสองชุดตั้งแต่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ถึง ๘ เมษายน ๒๔๙๑ รวมเวลา ๔ เดือนเศษนั้น ได้จัดการให้สอบสวนกรณี

สวรรคตเป็นรูปคดีขึ้น แต่ยังไม่ทันได้จัดการให้เป็นผลสำเร็จ และไม่ทันได้แก้ไขความทรุดโทรมในบางกรณี เช่นการลดค่าครองชีพ โดยที่ติดการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว และต้องถูกบังคับให้ลาออกในชั่วเวลาอันสั้น

รัฐบาลชุดที่ ๒๒

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

เมื่อจอมพลแปลกหมดอำนาจลงในระหว่างปลายสมัยสงครามแล้ว ต่อมาเมื่อสิ้นสงครามก็ได้ตกเป็นจำเลยในคดีอาชญากรสงคราม ถูกจับกุมคุมขังเป็นแรมเดือน แต่ศาลได้ยกฟ้อง เพราะไม่มีบทกฎหมายจะลงโทษ จอมพลแปลกพ้นจากคดีแล้ว ก็เก็บตัวเงียบ ๆ อยู่กับบ้าน เหตุการณ์และสภาพต่าง ๆ ที่ปรากฏแก่ตัวจอมพลแปลกเช่นนี้เป็นข้อที่คนทั้งหลายพึงปลงตกให้เห็นอานิสงส์แห่งกรรมและวิบาก หรือให้ได้เห็นความผิดของตน และดำรงตนไว้โดยชอบสืบไป อนึ่ง เพราะเหตุที่คนไทยส่วนมากมีคติดังกล่าวนี้ฝังอยู่เป็นอุปนิสัย จึงมีความเห็นอกเห็นใจผู้ต้องเคราะห์กรรม ให้อภัยในความผิดที่ล่วงมาแล้ว และได้ให้อภัยจอมพลแปลกเช่นเดียวกัน

ระหว่างที่นายควง อภัยวงศ์ได้รับมอบหมายจากคณะรัฐประหารจัดรัฐบาลบริหารอยู่นั้น ได้มีเสียงเรียกร้องจอมพลแปลกอยู่เนือง ๆ ทำให้เกิดความหวังกันขึ้นว่า ถ้าจอมพลแปลกได้โอกาสเป็นรัฐบาลอีก คงจะทำการแก้ตัวด้วยการสร้างคุณงามความดีทดแทนความผิดที่ล่วงไปแล้ว ฉะนั้น เมื่อมีประกาศแต่งตั้งจอมพลแปลกเป็นนายกรัฐมนตรี (๘ เม.ย. ๙๑) คนทั้งหลายจึงสงบดูด้วยความหวังที่เป็นส่วนใหญ่สองประการ คือ การดำเนินคดีกรณีสวรรคต และการ

ลดค่าครองชีพ โดยที่จอมพลแปลกเป็นคู่แข่งกับนายปรีดี ทั้งได้ถูกนายปรีดีโค่นล้มมาแล้ว กับโดยที่จอมพลแปลกไม่ถือคติเสรีนิยมทางการค้าเช่นที่นายควงปฏิบัติอยู่

รัฐบาลจอมพลแปลกระยะนี้สิ้นสุดลงในเวลาอันสั้น (ลาออก ๒๓ มี.ค. ๙๒) เพราะได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พุทธศักราช ๒๔๙๒ (ฉบับวุฒิสภา) และได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรใหม่ตามรัฐธรรมนูญ แต่ก็ได้ดำเนินคดีกรณีสวรรคตต่อไป และได้ลดค่าครองชีพ เช่น ราคาก๋วยเตี๋ยวและเครื่องดื่ม เป็นต้น

แต่ว่า ก่อนที่รัฐบาลจอมพลแปลกชุดนี้จะลาออกเนื่องจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ดังกล่าวแล้ว ก็ต้องต่อสู้และปราบปรามการจลาจล (๒๖ ก.พ.) ซึ่งบ่งอยู่ว่านายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ก่อขึ้น การขบถจลาจลที่ปฏิบัติไปไม่สำเร็จและต้องถูกรัฐบาลปราบปรามลงนั้น ไม่ว่าที่ใดเมื่อใดย่อมเป็นการเปิดช่องให้รัฐบาลที่ยังกำอำนาจไว้ได้ถือโอกาส (หรือโดยจำเป็นก็ตาม) ใช้อำนาจเป็นพิเศษยิ่งขึ้นเสมอ การปราบปรามจลาจลครั้งนั้น เป็นเหตุให้เกิดคดี "สี่รัฐมนตรี" ซึ่งยังเรื้อรังตลอดมาจนปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๐) และเป็นตัวอย่างอันเสื่อมทรามด้านการบริหาร ในส่วนที่เกี่ยวกับขบวนการยุติธรรม

รัฐบาลชุดที่ ๒๓

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

เมื่อการเลือกตั้งสำเร็จลงแล้ว ได้มีประกาศฯ แต่งตั้งให้จอมพลแปลกเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป เมื่อ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๙๒ และได้รับความไว้วางใจเมื่อ

กรกฎาคม ๒๔๙๒ เป็นที่สังเกตว่า การที่สภาให้ความไว้วางใจล่าช้าเช่นนั้น เพราะต้องผ่านการพิจารณาจากวุฒิสภาอีกชั้นหนึ่ง ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

อันที่จริง การบริหารภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ ก็นับว่ามีส่วนเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น โดยแม้จะมีความล่าช้าจากการมีสองสภา และแม้รัฐบาลจะสร้างความพอใจให้แก่สมาชิกสภาเพื่อสนับสนุนตน ด้วยการให้ประโยชน์หรือสิทธิพิเศษใด ๆ ก็ยังปฏิบัติไปไม่ถนัด เพราะวุฒิสภาประกอบด้วยผู้หลักผู้ใหญ่ และสภาผู้แทนราษฎรก็ยังมีฝ่ายค้านที่เป็นกลุ่มก้อน รัฐบาลไม่อาจกระทำการใดได้ตามใจชอบ ผู้ที่มุ่งหมายจะล้มรัฐบาลควรที่จะดำเนินการตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เพราะถึงแม้ว่าจอมพลแปลกมีคณะรัฐบาลสนับสนุนคือมีทหารเป็นเครื่องค้ำจุนอำนาจ แต่ถ้ารัฐบาลจอมพลแปลก (หรือใครก็ตาม) ทำการบริหารอย่างเหลวไหลโจ่งแจ้งแล้ว ทหารหรือผู้ใดที่ไม่ประสงค์จะได้ชื่อว่าเป็นคนทุจริต คงไม่อาจสนับสนุนได้ต่อไป ข้อสำคัญควรสังเกตว่า คณะรัฐบาลประหารไม่ได้ทำการรัฐประหารเพื่อประโยชน์แก่จอมพลแปลก แต่ได้มุ่งหมายเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของบ้านเมืองภายหลังสงคราม และมุ่งหมายเพื่อคลี่คลายกรณีสวรรคตอันถูกปกปิดเร้นลับอยู่ในรัฐบาลนายปรีดีและรัฐบาลหลวงธำรง

แต่ฝ่ายปรปักษ์ของจอมพลแปลกหาได้รอโอกาสในทางที่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญไม่ ความผิดพลาดเมื่อ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ อันเป็นเหตุให้ต้องเสียชีวิตและบังเกิดความบาดหมางต่อกันนั้น กลับให้เกิดวิธีปฏิบัติใหม่ในทางใช้กำลัง กล่าวคือ เมื่อปลายเดือนกรกฎาคม ๒๔๙๔ ได้มีทหารเรือส่วนหนึ่ง ฉวยโอกาสบังคับขู่และคุมตัวจอมพลแปลกไว้ขณะทำพิธีรับเรือชุด "แมนฮัตตัน"

ซึ่งอเมริกาส่งมาช่วยเหลือกิจการรัฐบาลไทยในการฟื้นฟูประเทศ พิธีนี้ได้กระทำกันที่ท่าราชวรดิษฐ์ ท่ามกลางทูตานุทูต ข้าราชการ และ ประชาชน การกระทำอันอุกอาจเช่นนี้นับเป็นที่น่าอับอาย

เมื่อบังเกิดเหตุเช่นนั้น ก็ย่อมมีการต่อสู้ปราบปรามเป็นธรรมดา ผลการต่อสู้ จอมพลแปลกรอดชีวิตมาได้ และยังเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป แต่ประเทศไทยต้องเสียกรมอู่ทหารเรือ ต้องเสียเรือรบหลวง "ศรีอยุธยา" เสียชีวิตทหารและผู้ประสบเคราะห์กรรม ตลอดจนทรัพย์สินอื่น ๆ การต่อสู้ปราบปรามอย่างรุนแรงของฝ่ายรัฐบาล เช่นการใช้เครื่องบินทิ้งระเบิดกรมอู่ทหารเรือและเรือรบหลวงศรีอยุธยานั้น เป็นเหตุให้เกิดการตำหนิอย่างรุนแรงในวุฒิสภา แต่ดังได้กล่าวมาแล้ว รัฐบาลกลับมีอำนาจขึ้นอีก การใช้อำนาจครั้งนี้รุนแรงลึกซึ้งยิ่งกว่าครั้งใด ๆ ทั้งนี้พิจารณาจากผลที่ปรากฏขึ้นภายหลัง

รัฐบาลจอมพลแปลกชุดนั้น ได้ทำการปฏิวัติตนเอง หรือ "ปฏิวัติเงียบ" เมื่อ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ คือภายหลังที่มีการอภิปรายในวุฒิสภาแล้วไม่ช้าวัน ประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ขณะนั้น และให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี ๒๔๗๕ แทน โดยมีการแก้ไขเพิ่มเติมบ้าง แต่สาระสำคัญคือการกลับไปใช้ผู้แทนประเภทที่ ๒ และบทเฉพาะกาลอีก ๑๐ ปี ในการนี้รัฐบาลจอมพลแปลกลาออก มี "คณะบริหาร" ซึ่งจอมพลผิน ชุณหวันเป็นหัวหน้า เข้ายึดอำนาจจากการปฏิวัติเงียบนั้น

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นลงใหม่ ๆ นั้น ภาวะขาดแคลนอันเนื่องแต่ภัยจากสงคราม เป็นเหตุให้ยุ่งยากแก่การบริหารประเทศเป็นอันมาก แต่ครั้นจอมพลแปลกได้กลับเข้าจัดตั้งรัฐบาล ก็พอดีประเทศไทย

ได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ หลายอย่างหลายประการ ตามความมุ่งหมายของฝ่ายประเทศที่ช่วยเหลือ ก็เพื่อป้องกันการลุกลามของคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยเป็นประเทศที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์อยู่แล้ว การได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศดังกล่าว จึงเป็นประโยชน์ทั้งในทางต่อต้านคอมมิวนิสต์ และเป็นการบูรณะฟื้นฟูประเทศ แต่ถึงอย่างไรก็กลายเป็นโอกาสดีแก่รัฐบาลจอมพลแปลก ที่ได้รับความสะดวกจากทุนรอน ความช่วยเหลือนั้นทำความพอใจให้ประชาชนและส่วนราชการ ซึ่งถ้าการใช้จ่ายเงินที่ได้รับจากการช่วยเหลือได้เป็นไปอย่างถูกต้องแล้ว จะบังเกิดผลดีไม่น้อย

รัฐบาลชุดที่ ๒๔

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

"คณะบริหาร" เป็นผู้ประกาศยึดอำนาจและล้มล้างรัฐธรรมนูญในวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ และประกาศให้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ซึ่งในทันทีนั้นก็ประกาศ ฯ แต่งตั้งให้จอมพลแปลกเป็นนายกรัฐมนตรี

รัฐบาลชุดที่ ๒๕

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

ต่อมาอีก ๗ วัน ในวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๙๔ ก็ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้จอมพลแปลก เป็นนายกรัฐมนตรี สภา ฯ ขณะนั้นมีเพียง

สมาชิกประเภทที่ ๒ เช่นเดียวกับเมื่อแรกเปลี่ยนการปกครอง (พ.ศ. ๒๔๗๕) แล้ว ดำเนินการเลือกตั้งผู้แทนประเภทที่ ๑ ต่อไป

รัฐบาลชุดที่ ๒๖

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

เมื่อการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเสร็จสิ้นลงแล้ว ก็ได้มีประกาศแต่งตั้งให้จอมพลแปลก ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป (๒๔ มี.ค. ๙๕)

การบริหารราชการของรัฐบาลชุดนี้ นับว่าบกพร่องยิ่งขึ้นเป็นลำดับ มีการใช้อำนาจในราชการ หาผลประโยชน์ส่วนตัวและใช้จ่ายเงินแผ่นดินอย่างฟุ่มเฟือย ผู้ใหญ่ที่ต้องคดีทุจริตก็รอดพ้นความผิดอย่างเปิดเผย ตำรวจบางส่วนใช้อำนาจเกินขอบเขตและเป็นใจด้วยผู้ร้าย รัฐบาลเป็นหนี้ต่างประเทศมากขึ้น ขณะเดียวกันก็พิมพ์ธนบัตรเพิ่ม เป็นเหตุให้สินค้าจำเป็นสำหรับการครองชีพมีแต่จะเพิ่มราคาขึ้นเป็นลำดับ รวมทั้งเหตุอันเป็นมาแต่การค้าผูกขาด ทำให้การค้าทรุดโทรมลง การกล่าวคำคัดค้านแนะนำไม่มีประโยชน์ โดยแม้ว่ารัฐบาลจะอดใจไม่จับกุมลงโทษ แต่ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ดีขึ้น จอมพลแปลกได้ออกไป "ทัศนาจร" ทั่วโลกด้วยการใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย เมื่อกลับมาก็ประกาศว่าจะเป็นประชาธิปไตยกันจริง ๆ โดยยอมให้เปิด "ไฮด์ปาร์ค" และตั้งพรรคการเมือง ส่วนพรรคการเมืองของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่โดดเดี่ยวแต่เดิมนั้นได้จัดให้จดทะเบียนเหมือนพรรคอื่น ๆ และให้ชื่อว่า "พรรคเสรีมนังคศิลา"

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นปีสิ้นสุดอายุผู้แทนราษฎรชุดที่ได้ให้คะแนนไว้วางใจรัฐบาล จอมพลแปลกได้จัดการตระเตรียมการเลือกตั้ง พยายามหาเสียง

ให้แก่รัฐบาลและพรรคเสรีมนังคศิลาด้วยประการต่าง ๆ และได้ใช้จ่ายเงินเป็นอันมาก กำหนดการเลือกตั้งในวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ ปรากฏชัดเจนว่าในการเลือกตั้งครั้งนี้เต็มไปด้วยความทุจริตทุกประการเท่าที่จะกระทำได้ พรรคเสรีมนังคศิลาได้คะแนนเสียงส่วนมากในสภา

จากการเลือกตั้งทุจริต รู้เห็นกันทั่วประเทศโดยเฉพาะในกรุงเทพ ฯ นั้น ทำให้มีการตำหนิติเตียนอย่างรุนแรง ปรากฏข่าวว่าจะจัดการฟ้องร้องกันตามกฎหมาย ในทันใดนั้นรัฐบาลก็ได้ประกาศภาวะฉุกเฉิน โดยมอบอำนาจบังคับบัญชาทหารทั้ง ๓ กองทัพ (บก เรือ อากาศ) ไว้กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ การประกาศภาวะฉุกเฉินกลับเป็นเหตุให้ประชาชนไม่พอใจยิ่งขึ้น นิสิตจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ซึ่งไม่เคยเคลื่อนไหวในทางการเมือง ได้ชุมนุมกันเดินขบวนไปยังทำเนียบรัฐบาล มีนักศึกษามหาวิทยาลัยอื่นเข้าสมทบพร้อมกับประชาชน เมื่อเดินขบวนไปนั้นมีหน่วยทหารเข้าขัดขวาง แต่แล้วก็ปล่อยให้ผ่านไป ถึงทำเนียบรัฐบาลก็ได้พังประตูเข้าไป นับเป็นเหตุการณ์สะเทือนใจประชาชนทั่วประเทศให้ตระหนักในการบ้านเมืองของตนยิ่งขึ้น

รัฐบาลชุดที่ ๒๗

(จอมพลแปลก พิบูลสงคราม)

แม้ว่าการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรได้สำเร็จลงตั้งแต่ต้นเดือนมีนาคม แต่การก่อตั้งคณะรัฐบาลกว่าจะสำเร็จได้ก็ล่วงไปถึง ๒๙ มีนาคม และเมื่อตั้งคณะรัฐบาลขึ้นแล้ว จอมพลแปลกก็พะวงอยู่แต่การสมัครสมานผู้แทนราษฎรและ

คณะรัฐมนตรีซึ่งมีท่าทีร่วมกันอยู่อย่างไม่เต็มใจ แม้ในงานฉลองพุทธศตวรรษ ก็ถึงกับต้องเจาะจงให้รัฐมนตรีผลัดเปลี่ยนกันไปในงาน

สภาพการณ์ทั่วไป ได้มีเหตุอันฉาวโฉ่นำความเสียหายมาสู่รัฐบาลเสมอ มีการขัดกันระหว่างจอมพลแปลกกับจอมพลสฤษดิ์ในเรื่องกองสลาก และเรื่องใหญ่คือ เรื่องการป่าไม้ เกี่ยวกับการสร้างเขื่อนยันฮี พรรคเสรีมนังคศิลาแตกออกไปตั้งพรรคสหภูมิ จอมพลสฤษดิ์กับรัฐมนตรีทหารอีก ๒ นายลาออก และอีกนายหนึ่งก็ได้ลาออกตามไป ได้มีการขอเปิดอภิปรายทั่วไป เป็นการเปิดเงื่อนงำของรัฐบาลยิ่งขึ้น นับเป็นเหตุกระทบกระเทือนต่อรัฐบาล

ต่อมา สมาชิกประเภทที่ ๒ ที่สังกัดพรรคเสรีมนังคศิลา ได้ขอลาออกจากพรรคถึง ๔๖ นาย ต่อจากนั้นอีก ๓ วัน สมาชิกประเภทที่ ๒ ได้เข้าชื่อกันเสนอให้รัฐบาลลาออก (๑๓ ส.ค.) แต่จอมพลแปลกไม่ยอมลาออก จะยอมเพียงให้เปลี่ยนคณะรัฐมนตรี โดยรัฐมนตรีร่วมคณะได้ยินยอมลาออกทุกคน

ในวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ อันเป็นวันสุดท้ายในการรอฟังคำตอบ และจอมพลแปลกขอผัดรอไว้ตอบในสภาในวันรุ่งขึ้นนั้น ในตอนพลบค่ำ ฝ่ายรัฐบาลได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันที่พรรคเสรีมนังคศิลา มีผู้เสนอให้จับฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ฐานขบถ เพราะได้ยื่นคำแนะนำให้รัฐบาลลาออก ข่าวนี้ได้รั่วไหลไปถึงจอมพลสฤษดิ์ ฉะนั้น "คณะทหาร" จึงลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจ เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๒ น. และเป็นที่เรียบร้อย โดยมีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้จอมพลสฤษดิ์เป็น "ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร" เมื่อ ๒ น. ของวันต่อไป รัฐบาลจอมพลแปลกเป็นอันสิ้นสุดลงนับแต่วาระนั้น

และเป็นวันสิ้นสุดลงของอำนาจในวิถีทางของคณะราษฎร ผู้ทำการเปลี่ยนการปกครองตั้งแต่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แม้ยังมีผู้แทนประเภทที่ ๒ ตามรัฐธรรมนูญ แต่ก็มิได้ขึ้นอยู่กับพรรคการเมืองฝ่ายใด หากประกาศตัวเป็นกลางช่วยโอบอ้อมผู้แทนประเภทที่ ๑ สมกับที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ในฐานะเป็นผู้ทรงคุณวิทยารอบรู้ราชการบ้านเมือง เป็นที่หวังได้ว่าการปกครองแต่ต่อนี้ไป จะดำเนินสู่ประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ ตามความประสงค์ของประชาราษฎรและสมดั่งพระราชปณิธานแห่งพระมหากษัตริย์หลายรัชกาลดั่งกล่าวมาแล้วแต่ต้น เวลา ๒๕ ปีเศษที่ผ่านมานั้น เป็นเครื่องทดสอบจิตใจของประชาชน ของผู้มีอำนาจในการบ้านเมือง และเป็นการแสดงน้ำพระทัยแห่งพระมหากษัตริย์ ซึ่งต่างก็มุ่งหมายโดยแท้จริงเพื่อความเจริญยั่งยืนของประเทศชาติไทย ความผิดพลาดที่แล้วมานั้นเป็นธรรมดาของกิจการใหญ่ และเป็นการแสดงว่า **การมีอำนาจที่จะออกกฎหมายนั้น เป็นแต่เพียงเบื้องต้น แต่การจะประพฤติตามกฎหมายที่ตนเองตราขึ้นไว้ เป็นเบื้องสำคัญที่จะต้องอาศัยคุณธรรม** พระมหากษัตริย์แต่โบราณกาลทรงประกาศพระราชกำหนดกฎหมายด้วยพระราชอำนาจก็จริง แต่พระองค์ก็มิได้ทรงละเมิดกฎหมายหรือยินยอมให้ผู้ใดละเมิด พระองค์ทรงเคารพกฎหมายที่ประกาศไว้ การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยนั้น ราษฎรออกกฎหมายปกครองตนเอง ขออย่าให้ราษฎรผู้ได้รับเลือกเป็นรัฐบาลประพฤติผิดกฎหมายที่ตนเองตราขึ้นไว้ เช่นที่มีความบกพร่องมาในรัฐบาลบางรัฐบาลแล้วนั้นเลย □

พิมพ์ที่บริษัทการพิมพ์สตรีสาร จำกัด นางเรวดี เทียนประภาส ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๓